

UDK: 341.34(497.5 Dalmacija)“1714/1718“
929 Zmajević, Vicko
94(497.5 Dalmacija)“1714/1718“
Primitljeno: 12. 8. 2017.
Prihvaćeno: 15. 1. 2018.
Izvorni znanstveni rad
DOI: 10.22586/pp.v54i1.51

Zdenko Dundović*

***Riscatto degli Schiavi* – uloga nadbiskupa Vicka Zmajevića u otkupu kršćanskoga roblja nakon Drugoga morejskog rata (1714. – 1718.)**

U radu se na temelju izvornih arhivskih spisa Zadarske nadbiskupije, Državnoga arhiva u Zadru i Državnoga arhiva u Veneciji razmatra uloga zadarskoga nadbiskupa Vicka Zmajevića (1713. – 1745.) u otkupu kršćanskih robova i zatočenika nakon Drugoga morejskog rata (1714. – 1718.). U kontekstu otkupne prakse kršćanskih robova na području Mletačke Republike tijekom 18. stoljeća navodi se udio zadarskih bra-tovština i nabožnih mjesta u prikupljanju novčanih sredstava za otkup. U završnome dijelu rada razmatra se način prikupljanja sredstava i njihova distribucija do krajnjega ishodišta – javne blagajne za otkup kršćanskih robova u Veneciji.

Ključne riječi: Riscatto degli Schiavi, Drugi morejski rat, otkup kršćanskih robova, Vicko Zmajević, Mletačka Republika.

Uvod

Pitanje ropstva i religijske konverzije na Sredozemlju intenzivno zaokuplja interese stranih historiofografa o čemu svjedoče mnoga objavljena znanstvena djela.¹ Vrlo dobar povijesni prikaz razvoja historiografije s obiljem literature o pitanju

* Zdenko Dundović, Zadarska nadbiskupija, Trg sv. Petra bb, 23000 Zadar, Republika Hrvatska, E-mail adresa: donzdenko@gmail.com

¹ O historiografskoj bilanci na temu ropstva i religioznih konverzija u stranoj historiografiji vidi kod: Michele Bosco, “Schiavitù e conversioni religiose nel Mediterraneo moderno. Un bilancio storiografico”, *Daedalus*, 5 (2014): 9-36, pristup ostvaren 6. 11. 2017. https://www.academia.edu/9607511/Schiavitù_e_conversioni_religiose_nel_Mediterraneo_moderno._Un_bilancio_storiografico.

ropstva na Sredozemlju u novome vijeku navodi u svome radu Salvatore Bono.² Kako navodi Michele Bosco, istraživanje problematike otkupa robova na Sredozemlju od 16. do 18. stoljeća u novije vrijeme zamjetno raste u historiografskim raspravama u odnosu na prošla razdoblja.³

U hrvatskoj historiografiji problematiku ropstva, trgovanja robljem i pitanje religijske konverzije roblja na istočnoj obali Jadrana obrađuje nekolicina autora.⁴ Problematiku je moguće sagledati s raznih motrišta s obzirom na široki spektar uključenih subjekata u razvojne procese, uzroke i posljedice ropstva i religijske konverzije na području Sredozemlja, a koji su neizbježno zahvaćali istočnu obalu Jadrana kao prostor aktivne trgovine ljudima tijekom srednjega i novoga vijeka.⁵ Ovdje se u obzir uzima razdoblje nakon Drugoga morejskog rata (1714. – 1718.), s naglaskom na ulogu crkvenih institucija i pojedinaca o pitanju otkupa kršćanskih robova. Pod tim vidom razmatra se uloga zadarskoga nadbiskupa Vicka Zmajevića (1713. – 1745.) u otkupu kršćanskoga roblja na temelju izvorne dokumentacije Arhiva Zadarske nadbiskupije u Zadru.

² Salvatore Bono, "La schiavitù nel Mediterraneo moderno. Storia di una storia", *Cahiers de la Méditerranée* 65 (2002): 1-16.

³ Michele Bosco, "Il commercio dei captivi nel Mediterraneo di età moderna (secc. XVI-XVIII). Orientamenti e prospettive attuali di ricerca", *Cromohs* 18 (2013): 70, pristup ostvaren 6. 11. 2017., <http://dx.doi.org/10.13128/Cromohs-14116>.

⁴ Krsto Stošić, "Turski robovi iz XVII. vijeka u Šibeniku", *Bogoslovska smotra* 24 (1936), br. 1: 87-101; Danilo Klen, "Pokršćavanje "turske" djece u Rijeci u XVI i XVII stoljeću", *Historijski zbornik*, 29-30 (1977): 203-207; Neven Budak, "Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu – razvoj i značaj", *Historijski zbornik* 37 (1984), br. 1: 105-138; Budak, "Pregled literature i objavljenih izvora o problemu serva i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 17 (1984), br. 1: 5-34; Budak, "Servi i famuli – primjer isključivanja i marginalizacije u našim komunalnim društvima", *Radovi* 18 (1985), br. 1: 249-255; Budak, "Pravni položaj serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu", *Radovi* 19 (1986), br. 1: 51-68; Paola Pinelli, "Od Dubrovnika do Firenze: bilješke o novačenju posluge u 15. stoljeću", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 46 (2008): 65-80; Tea Perinčić Mayhew, "Prodaja roblja na Jadranu u 17. stoljeću", *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 1 (2013), br. 1: 109-120. Zdenko Dundović, "Pokršćeni Turci u Zadru u 17. stoljeću prema maticama krštenih kadetralne župe sv. Stošije", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 81 (2017): 191-221. Neke spomene o toj tematici donose: Ivan Grgić, *Prva agrarna reforma na mletačkoj »novoj stečevini« u Dalmaciji* (Split: Izdanci Muzeja grada Splita, 1962), 13; Roman Jelić, "Pad Novigrada u turske ruke i bijeg Novigradana u Pag", *Zadarska revija* 38 (1989), br. 5-6: 544; Drago Roksančić, *Triplex Confinium* (Zagreb: Barbat, 2003), 156-159; Grozdana Franov-Živković, "Matične knjige i evidencije Ninske i Zadarske nadbiskupije: izvor za proučavanje stanovništva župe Novigrad od 17. do sredine 19. stoljeća", u: *Novigrad nekad i sad*, ur. Slobodan Kaštela (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016), 418; Franov-Živković, "Svakidašnji život na mletačko-turskoj granici na području Zemunika u 17. st. na temelju dokumenata pisanih hrvatskom ćirilicom (bosančicom) i glagoljicom", u: *Zemunik u prostoru i vremenu*, ur. Josip Faričić i Zdenko Dundović (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016), 174-178; Ivan Pederin, "Odnosi između Raba i Paga u XVI. st.", u: *Pag u prošlosti i sadašnjosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Pagu i Novalji od 21. do 23. listopada 1993.*, ur. Šime Batović (Pag: Denona d.o.o., 2017), 205.

⁵ Perinčić Mayhew, "Prodaja roblja na Jadranu", 108.

Arhivi svjetovnih i crkvenih institucija sadrže bogato gradivo o razmatranoj problematici. Obilna dokumentacija o otkupu kršćanskih robova nalazi se u Državnom arhivu u Veneciji u fondu *Provveditori sopra ospedali e luoghi pii (1561-1797)*.⁶ U spisima generalnih providura, mletačkoga dragomana i zadarskih bilježnika krije se mnoštvo informacija o procesu otkupa robova, trgovini robljem i pitanju religiozne konverzije mletačkih i osmanskih robova ne području Mletačke Dalmacije i Albanije, ali i širemu prostoru pod jurisdikcijom suprotstavljenih strana.

Kratak osvrt na pojam i povijesni razvoj otkupa robova (*riscatto degli schiavi*)

Povijest Sredozemlja obilježio je dinamizam pomorskoga prometa, koji je generirao susrete, trgovačke razmjene, isprepletanje raznih kultura i religija, ali i stalne sukobe, u znatnoj mjeri uvjetovane suprotnostima kršćanskoga i islamskoga svijeta.⁷ Bitka za pomorsku i političku prevlast na Sredozemlju ima dugu povijest. Paralelno s njom odvijala se i trgovina robljem, koja je na Jadranu raširena tijekom 14. i 15. stoljeća. U to doba razvijena su tržišta robljem diljem istočne obale Jadrana.⁸

M. Bosco navodi da je jedno desetljeće nakon Lepantske bitke na prostoru Sredozemlja zavlдалo primirje, ali se razvio gusarski sukob merkantilističke naravi s mnoštvom porobljenih kršćana u islamskim rukama i obrnuto. Arhivski izvori toga vremena nazivaju te zarobljenike robovima (*schiaivi*). Posljedica zatočeništva, uzrokovana gusarskim prepadima, bila je razvijanje nove vrste trgovine ljudima koji se nisu prodavali isključivo novim gospodarima (vlasnicima), nego se za njih tražio otkup (*riscatto*), a oni su držani taocima ili su pod raznim uvjetima bili pušteni na slobodu radi prikupljanja otkupnine.⁹ Stoga kod čitanja treba bitno razlikovati termine "trgovina robljem" i "otkup robova" (*riscatto*).¹⁰ Nakon Kandijskoga rata (1645. – 1669.) pojačao se intenzitet trgovine robljem na Jadranu, štoviše, "razvio se ozbiljan i unosan posao", kako navodi T. Perinčić Mayhew.¹¹

⁶ Italia (dalje: I) – Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASVe), fondo 0725 – Provveditori sopra ospedali e luoghi pii (1561-1797) (dalje: PSOLP).

⁷ Bosco, "Schiavitù e conversioni religiose", 11.

⁸ O tome vidi više kod: Klement Pust, "»Za otkup ubogih sušnjeva, naših podanikov«. Reševanje Benečanov iz osmanskega in Osmanov iz beneškega suženjstva na območju vzhodnega Jadrana v 16. stoletju", *Zgodovinski časopis* 64 (2010), br. 3-4: 327-331.

⁹ Bosco, "Schiavitù e conversioni religiose", 12. Međutim, gusari bi prodavali zarobljene kršćane kada nisu mogli dobiti otkupninu. Primjerice, ulcinjski gusari prodali su Antuna Dekovića iz Zadra u Alžir, a navodi se da je bio rob jednome Židovu. Otkupili su ga redovnici rinitarci 1764. godine za 449 dukata. I-ASVe-0725-PSOLP, b. 98, fil. 3, br. 86.

¹⁰ Perinčić Mayhew, "Prodaja roblja na Jadranu", 109-110.

¹¹ Perinčić Mayhew, "Prodaja roblja na Jadranu", 111-112.

Jedna od posljedica gusarstva bili su česti prelasci robova s kršćanstva na islam i obrnuto.¹² Novonastala situacija nužno je zahtijevala diplomatski angažman u pitanju otkupa robova. Stoga su se u novome vijeku u posao otkupa robova aktivno uključili svjetovni konzuli i crkveni apostolski vikari.¹³ Služba apostolskoga vikara najčešće je bila pridržana biskupima, ali se tijekom 17. i 18. stoljeća bilježi veliki broj redovnika (kapucina, franjevaca, karmelićana, augustinaca, lazarista) pod tom titulom. Osim diplomatsko-misijskoga poslanja oni su aktivno sudjelovali u službi otkupa robova na području Magreba, ali i istočne obale Jadrana.¹⁴ Pritom valja naglasiti da je papa Pio V. (1566. – 1572.) 25. prosinca 1570. godine bulom *Licet omnibus*, pod kaznom izopćenja (*excommunicationis latae sententiae*), zabranio baciti u ropstvo kršćane, osmanske podložnike.¹⁵ Zbog toga su mletačke vlasti izrijekom branile trgovinu robovima kršćanima s područja osmanskoga teritorija.¹⁶ Iako trgovci robljem nisu uvijek poštivali tu odredbu, zapisi potvrđuju da su im mletačke vlasti nalagale vratiti kršćanske robove s osmanskoga teritorija njihovim obiteljima pod prijetnjom kazne.¹⁷ Jednako su mletačke vlasti protestirale na osmanskoj strani zbog otmica svojih podložnika, najčešće djece, na crti razgraničenja početkom 18. stoljeća.¹⁸

U vrijeme Ciparskoga rata (1570. – 1573.) grad Ulcinj opsjela je i uskoro zauzela osmanska vojska nakon čega su tu naselili gusari iz Berberije (Alžir, Tunis, Malta). Ulcinj je tako postao “snažno trgovačko i gusarsko uporište na ovom dijelu Jadrana,” kako navodi L. Čoralić.¹⁹ Ulcinjski i afrički gusari predstavljali su problem za slobodnu plovidbu mletačkoga brodovlja Sredozemlje.²⁰ Vrhunac

¹² Bosco, “Schiavitù e conversioni religiose”, 12. Primjerice, Barica Fabijanić u svojoj oporuci od 1598. godine navodi da su joj Turci zarobili djecu, sina Andriju preveli na Islam i on je postao subaša u selu Kamenjanima. Majka mu ostavlja dio imanja pod uvjetom da ponovno pređe na katoličku vjeru. Roman Jelić, “Stanovništvo Islama Grčkog godine 1709.”, *Zadarska revija* 37 (1988), br. 5-6: 549-550.

¹³ Andrea Zappia, “Il console e il missionario. Due profili di intermediari per la redenzione dei captivi nella Barberia settecentesca”, *Tetide* 4 (2016), br. 2: 35; Regina Lupi, “Schiavi e missionari: note da alcuni scritti di Luigi Ferdinando Marsili”, *Mediterranea – ricerche storiche* 10 (2013), br. 27: 161-170.

¹⁴ Zappia, “Il console e il missionario”, 43-47. Kod nas je zamjetan apostolski rad kapucina fra Bartolomeja iz Verone, koji je živio u Zadru. U izvješću Kongregaciji za širenje vjere od 1. lipnja 1649. godine navodi da je jedna od njegovih zadaća povratiti kršćanske robove u zamjenu za one Turke i stare Turkinje koji su tvrdoglavi. Usp. Mile Bogović, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993), 8, 32-33, 167-169.

¹⁵ Usp. Giuseppina Minchella, “La frontiera veneto-ottomana nel XVII secolo: aspetti di una coesistenza singolare”, *Giornale di storia* 7 (2011): 2.

¹⁶ Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZD), fond 1 – Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (dalje: GP), Alvise Mocenigo, 1717.-1720., kut. 2, fol. 135v.

¹⁷ HR-DAZD-1-GP, Zorzi Balbi, 1716.-1718., kut. 1, fol. 98r-v.

¹⁸ HR-DAZD-2, Mletački dragoman (dalje: MD), kut. 16, fil. 76, br. 1/50.

¹⁹ Lovorka Čoralić, “Iz prošlosti istočnoga Jadrana – tragom iseljenika iz grada Ulcinja u Mlecima”, *Povijesni prilozi* 23 (2004), br. 27: 38.

²⁰ Lovorka Čoralić, Maja Katušić, “Gente di mare della nazione bochese – bokeljske tartane i mletačka vojno-pomorska intervencija u Africi 1766. godine”, *Povijesni prilozi* 32 (2013), br. 45: 285-286.

svoje ekspanzije i moći ulcinjski su gusari dosegli u 17. stoljeću, a nakon završetka Drugoga morejskog rata opada njihova aktivnost.²¹ Ulcinj se često spominje kao mjesto zatočeništva kršćanskih robova u predmetnim dokumentima, ali i u spisima generalnih providura.²² Osmanlije su, međutim, štatile ulcinjske gusare i zagovarale njihovu slobodu kada bi ovi doživjeli poraz na moru od mletačke mornarice.²³ Na kakvome je glasu bio Ulcinj sa svojim gusarima, zorno svjedoči tekst mirovnoga ugovora od 21. srpnja 1718. godine, koji su u Požarevcu sklopile Mletačka Republika i otomanska Porta. Ulcinj se navodi kao potencijalna opasnost ugroze sporazumnoga mira.²⁴ Zasigurno je padu ulcinjskoga gusarstva pridonijela i činjenica da je mirovnim ugovorom između Serenissime i Porte donesena odredba o eventualnome susretu na moru mletačkih i gusarskih brodova. Ako bi iz pomorske bitke Mlečani izišli kao pobjednici, gusari nisu kažnjavani smrću, nego su živi i zdravi transferirani otomanskoj Porti na izvršenje “ozbiljne kazne za primjer ostalima.”²⁵ No, “gusari su djelovali za svoj interes i nisu slušali vladare.”²⁶ Unatoč dogovoru mletačke vlasti pratile su pokrete ulcinjskih gusara

²¹ Čoralić, “Iz prošlosti istočnoga Jadrana”, 39. No, i u drugoj polovici 18. stoljeća bilježe se njihova uznemiravanja duž istočne obale Jadrana. HR-DAZD-2-MD, kut. 46, fil. 131., br. 27/1.

²² Primjerice, generalni providur Angelo Emo (1711. – 1714.) naložio je Rabljanima organizirati noćne straže zbog upada ulcinjskih gusara. HR-DAZD-1-GP, Angelo Emo, 1711.-1714., kut. 82, fol. 142v.

²³ HR-DAZD-2-MD, kut. 16, fil. 76, br. 1/24.

²⁴ *Instrumentum Pacis inter Serenissimam Venetorum Rempublicam ex una, et fulgidissimam Portam Ottomannicam ex altera parte, Pasorovitii, die 21. Julii Anno 1718. facta. Articolo XV. Li Sudditi d' ambe le parti, tanto per Mare, quanto per Terra, possano nelli Dominii d' ambe le parti trafficar, e negoziare con quiete, e sicurezza, senza che, alcuno gli sia d' impedimento; e tanto li Veneziani, quanto altri Sudditi delli Principi Christiani, che viaggiano con li Vascelli delli Signori di Venezia, possano sani, e sicuri andar, e venire senza che Persona alcuna possa recargli molestia, e farli Schiavi; e per tale effetto s' habbi a protestar efficacemente alle Milizie de gl' Algerini, Tunesini, e Tripolini, et ad altri, a quali convienne simil protesto, accioche in guisa alcuna non possano commetter azzione contraria alle Imperiali Capitolazioni, e venerabile Pace, e medesimamente praticare lo stesso colli Popoli della Fortezza di Dulcigno esistente alle Spiagge del Mare, perche inguisa alcuna non possano sortir' incorso, et accioche non recchino alcun danno ali Bastimenti mercantili, e che intieramente gli siano impediti gl' insulti, e le molestie agli stessi, gli venghino levate dalle loro mani le Galeotte con ordine che non possano fabricarne d' altre, cosi che quei tali, che in auvenire precederanno in contravenzione degl' Imperiali Comandamenti, e della venerabile Pace, con prendere l' ardire di depredare li Bastimenti Mercantili, quei Capitali, robba, e qualsisia altra cosa, che havessero faccheggiato, sia fatta restituire a' proprii Padroni, risarcito da loro il danno, e rilasciati anco in liberta' quei tal, che fossero stati fatti schiavi da essi; e simili malviventi, come conviene per Giustizia, siano ad essemplio d' altri con il condegno castigo, severamente, e rigorosamente puniti, volendo che presentati che saranno gl' Imperiali segni, et Nobili Comandamenti concessi in tale proposito ne' tempi passati da' Regnanti Sultani, siano intieramente dal canto Imperiale rinnovati, confermati, e col loro contenuto eseguiti.* Joannes Christianus Lünig, ur., *Codex Italiae Diplomaticus* (dalje: CID), Tomus secundus, (Francofurti & Lipsiae: Haeredum Lanckisianorum, 1726.), 2070-2071.

²⁵ CID, 2075.

²⁶ Wolfgang Kaiser, Guillaume Calafat, “The Economy of Ransoming in the Early Modern Mediterranean. A Form of Cross-cultural Trade between Southern Europe and the Maghreb (Sixteenth to Eighteenth Centuries)”, u: *Religion and Trade: Cross cultural Exchanges in World History, 1000-1900*, ur. Francesca Trivellato, Càtia Antunes i Leon Halevi (New York: Oxford University Press, 2014), 112.

i njihovu suradnju s Osmanlijama, o čemu su izvještavali mletački doušnici.²⁷ U mirovnome sporazumu iz Požarevca izričito je naveden članak o sudbini zatočenih robova na mletačkome i osmanskome teritoriju. Navodi se da bi svi civilni robovi (*schiaivi pubblici*), zatočeni tijekom rata, trebali biti oslobođeni 61 dan nakon potpisivanja sporazuma.²⁸ No, to se očito nije do kraja ispoštovalo.²⁹ Stoga se početkom 18. stoljeća bilježe česte diplomatske prepiske o tome pitanju između generalnoga providura za Dalmaciju i Albaniju te osmanskih paša i vezira.³⁰

Štoviše, tijekom čitavoga 18. stoljeća gusari i Osmanlije diljem Sredozemlja upadali su na kršćanski teritorij i odvodili u ropstvo znatan broj kršćana.³¹ Nadalje, razvidno je da su mletačke vlasti, a zasigurno i osmanske, koristile robove, puštene na slobodu radi pribavljanja otkupnine, za prikupljanje informacija o položaju neprijateljske vojske i mornarice, broju ljudstva i vrsti oružja kojom ona raspolaže,³² ali i o njihovim sukobima s drugim vojnim silama.³³ Iskazi kršćanskih robova o sukobima na moru i u unutrašnjosti obiluju zanimljivim detaljima o ratnim zbivanjima tijekom Drugoga morejskog rata, gledano iz bitno različite perspektive.³⁴

Službe robova u zatočeništvu bile su različite. Služili su kao lučki radnici, održavali gradsku infrastrukturu, radili u brodogradilištima, bavili se obrtništvom i poljodjelstvom, ali su primarno korišteni kao veslači na galijama.³⁵ Najbolje su prolazili robovi-sluge u kućanstvima jer su s gospodarima mogli sklopiti ugovor o kakvome poslu i tako priskrbiti dio novca za svoj otkup. Robovi nisu bili isključivo radna snaga nego i dobar izvor prihoda s obzirom da su se mogli u svakome

²⁷ HR-DAZD-1-GP, Marco Antonio Diedo, 1721.-1723., kut 1., fol. 480v, 488v-490r.

²⁸ *Instrumentum Pacis inter Serenissimam Venetorum Rempublicam ex una, et fulgidissimam Portam Ottomanicam ex altera parte, Pasarovitii, die 21. Julii Anno 1718. facta. Articolo IX. Gli Schiavi Pubblici, che in tempo della guerra sono stati presi da ambe le parti, e posti in publiche carceri, in considerazioni di questa santa pace trovandosi in speranza di libertà, e non essendo convenevole alla pietà, e Nobili costumi degl' Imperatori, che questi restino nelle miserie, siano tutti gli Schiavi pubblici da ambe le parti totalmente liberati sessanta: un giorno doppo la segnatura di questo Instrumento; e finche arriverà il tempo della loro liberazione li Plenipotenziarii d' ambe le parti usino ogni diligenza, accio che in questo mentre siano ben trattati.* CID, 2068.

²⁹ Jedan od razloga bilo je nepovjerenje Osmanlija u mletačka obećanja da će pustiti osmanske zarobljenike iz Prvoga morejskog rata (1684. – 1699.). Giacomo Diedo, *Storia della Repubblica di Venezia sino l'anno MDCCXLVII, t. IV* (Venezia: Andrea Poletti, 1751), 171-173.

³⁰ HR-DAZD-2-MD, kut. 16, fil. 76, br. 1/13, 1/12; HR-DAZD-2-MD, kut. 47, fil. 132, br. 10/1.

³¹ Mirella Mafrić, "Il Mezzogiorno d'Italia e il mare: problemi difensivi nel Settecento", u: *Mediterraneo in armi (secc. XV-XVIII), t. II*, ur. Rossella Cancila (Palermo: Associazione Mediterranea, 2007), 641.

³² HR-DAZD-1-GP, Zorzi Balbi, 1716-1718., kut. 1., fol. 27v-32r.

³³ *Isto*, fol. 35r-37v.

³⁴ *Isto*, fol. 38r-42v, 43r-45r.

³⁵ O robovima galijotima vidi: Andrea Pelizza, "Venetians rowing for the Ottoman Turks. Turks rowing for the Venetians", *Mediterranea – ricerche storiche* 12 (2015), br. 34: 359-374.

trenutku preprodati na kršćanski teritorij. Godišnje bi se pustilo na slobodu oko četvrtinu robova s područja Magreba, što je za sobom povlačilo iznimnu fluktaciju ljudstva i novca u korist gospodarstva europskih i sjevernoafričkih zemalja.³⁶ Tako se razvio sustav otkupa robova (*Riscatto degli Schiavi*), koji je imao svoje zakonitosti.

Prvi pregovori o otkupu vjerojatno su se održavali na moru ili uzduž obala kršćanskih zemalja.³⁷ Gusari bi istaknuli otkupnu zastavu, simbol prepoznavanja dobro poznat objema stranama, pozivajući rodbinu, sumještane i prijatelje zatočenih na cjenkanje o otkupnini. S obzirom na to da se godinama bilježio porast robova, bilo je nužno organizirati prave otkupne misije pod pokroviteljstvom religioznih ili svjetovnih udruga.³⁸ U historiografiji se prvom takvom ustanovom na Apeninskome poluotoku smatra Bratovština Svete Marije od Isusa za otkupljenje zatočenika, koju je 1548. godine potvrdio napuljski potkralj, a 1550. godine papa Julije III. (1550. – 1555.). Trostruki je bio cilj bratima: konkretno tjelesno oslobođenje kršćanskih robova, a kroz oslobođenje tijela i spasenje njihove duše kao i spasenje vlastite duše. Bilo je uvriježeno vjerovanje da se na Sudnjemu danu neće postići milosrđe bez iskazivanja milosrđa bližnjima. Bratovštine su organizirale prikupljanje sredstava javnim kolektama i osobnom milostinjom, naoružavale su brodove radi sigurnosti od gusarskih napada, kontaktirale s islamskim vlastima i provodile sve potrebne korake u često zamršenoj otkupnoj mreži.³⁹ Na području Mletačke Republike u 16. stoljeću nisu postojale bratovštine sa svrhom otkupa kršćanskih robova, zatočenih na prostoru Magreba i osmanskoga teritorija, pa je mletački Senat taj posao povjerio magistraturi *Provveditori sopra ospedali e luoghi pii*.⁴⁰ Magistratura je aktivno djelovala od 1588. godine do pada Republike 1797. godine.⁴¹ O razmjerima trgovine robljem, u zlatno doba gusarskih prodora na području Sredozemlja, zorno kazuje činjenica o broju robova u zemljama Magreba. Navodi se da je u Alžiru tada bilo oko 25.000, u Tunisu 10.000, a u Tripoliju oko 4.000 robova.⁴²

Početkom 18. stoljeća bilježi se ponovno jačanje gusarskih prodora s područja Magreba i poslovanje s robovima, što je potaknulo djelovanje crkvenoga reda tri-

³⁶ Fronzoni, "Schiavitù e redenzione dei "cattivi"", 94.

³⁷ Razvidno je da se i na kontinentalnome dijelu odvijala aktivno djelatnost otkupa iz ropstva, koja je imala svoja pravila i običaje. Roksandić, *Triplex Confinium*, 118.

³⁸ Fronzoni, "Schiavitù e redenzione dei "cattivi"", 95.

³⁹ Fronzoni, "Schiavitù e redenzione dei "cattivi"", 96.

⁴⁰ Andrea Pelizza, "Il riscatto degli schiavi a Venezia", *Storicamente* 6 (2010), br. 40, pristup ostvaren 6. 11. 2017. <http://dx.doi.org/10.1473/stor453>.

⁴¹ Maria Pia Pedani, "Venezia e l'Oriente: note su recenti letture", *Mediterranea – ricerche storiche* 11 (2014), br. 31: 400.

⁴² Vasco Fronzoni, "Schiavitù e redenzione dei "cattivi", tra processo secolare e diritto musulmano", *Nautes* 4 (2006): 89.

nitarača s poslanjem otkupa robova.⁴³ Red trinitarača osnovali su Ivan iz Mathe i Feliks iz Valosija u 12. stoljeću. Svrha im je bila otkup i oslobođenje kršćanskih sužnjeva iz islamskoga ropstva.⁴⁴ G. Cipollone navodi da su pape tijekom srednjega vijeka redu trinitarača za otkup kršćanskih robova u potpunosti ostavile slobodu djelovanja, ali su pojedini biskupi opstruirali njihovo poslanje radi zaštite vlastite milostinje. Papa bi redovito opominjao takve biskupe.⁴⁵ Osobni stav pojedinoga crkvenoga premeta bitno je utjecao na konačni ishod otkupa kršćanskih robova. Trinitarci se u Veneciji pojavljuju 1723. godine te odlukom mletačkoga Senata preuzimaju brigu o otkupu kršćanskih robova.⁴⁶ Koncem 18. stoljeća bilježi se njihova nazočnost i u Zadru.⁴⁷

Zadarski nadbiskup Vicko Zmajević i otkup kršćanskih robova u prvoj polovici 18. stoljeća

Arhiv Zadarske nadbiskupije čuva vrijedne zapise o izvanrednim odredbama zadarskih nadbiskupa u dvije knjige za razdoblje 1713. – 1733. i 1746. – 1767. godine.⁴⁸ Nakon pada Peloponeza u osmanske ruke mnogi su mletački vojnici i civili odvedeni u ropstvo. U izvorima se najčešće navode kao *schiaivi comuni* ili *schiaivi pubblici*.⁴⁹ Za svoju slobodu trebali su platiti otkupninu. S obzirom na visoke iznose otkupnine bili su prisiljeni utjecati se pomoći vjerskih i svjetovnih bratovština, državnih i crkvenih institucija, rodbine i prijatelja. Od velike pomoći bila su pisma preporuke crkvenih premeta, osobito apostolskih vikara. Jedan od njih bio je zadarski nadbiskup Vicko Zmajević (1713. – 1745.).⁵⁰ Na prijedlog Kongregacije za širenje vjere papa Klement XI. (1700. – 1721.) imenovao je 21. siječnja 1704. godine zadarskoga nadbiskupa Vicka Zmajevića apostolskim povje-

⁴³ Pedani, "Venezia e l'Oriente", 400.

⁴⁴ O redu Trinitarača (*Ordo Sanctissimae Trinitatis de redemptione captivorum*) vidi više kod: Giulio Cipollone, *Cristianità-Islam. Cattività e liberazione in nome di Dio* (Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 2003), 394-448.

⁴⁵ Cipollone, *Cristianità-Islam*, 438.

⁴⁶ Pelizza, "Il riscatto degli schiavi a Venezia", br. 40.

⁴⁷ Tada im je novčano pomogao rektor glagoljaškoga sjemeništa u Zadru, kanonik Josip Calvi, a svjedoči se i o ropstvu nekih redovnika u Alžiru. Zdenko Dundović, "Gospodarske prilike Zmajevićeva glagoljaškoga sjemeništa u Zadru za vrijeme rektora kanonika Josipa Calvija (1782.-1810.)", u postupku recenzije za časopis *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, bilj. 311; 312.

⁴⁸ Hrvatska (dalje: HR) – Arhiv Zadarske nadbiskupije (dalje: AZDN) – fond 16 – Zadarska nadbiskupija/Metropolija (dalje: ZNM), Liber Extraordinarium I (1713.-1733.) (dalje: LEI); HR-AZDN-16-ZNM, Liber Extraordinarium II (1746.-1767.) (dalje: LEII).

⁴⁹ HR-DAZD-2-MD, kut. 16, fil. 76, br. 1/7.

⁵⁰ O životu nadbiskupa Vicka Zmajevića navode se dodatne bibliografske jedinice kod: Vinko Kraljević, *Izabrana djela nadbiskupa Vicka Zmajevića* (Zagreb: Salesiana, 2015), 19-25.

renikom (*commisario apostolico*) s najširim ovlastima.⁵¹ Breveom od 28. ožujka 1704. godine Zmajević je, u svojstvu barskoga nadbiskupa, imenovan apostolskim povjerenikom u Albaniji, Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj, a u svojstvu zadarskoga nadbiskupa isključivo kao povjerenik u pokrajinama Albaniji i Srbiji.⁵² U tome smislu nadbiskupu Zmajeviću povjerena je i briga o otkupu kršćanskih robova. Razvidno je to iz njegove korespondencije s Kongregacijom za širenje vjere, koja je novčano pomagala svećenike misionare za pomoć “nesretnim robovima u Ulcinju.”⁵³ Podatak je, nadalje, važan za bolje razumijevanje zauzetosti Crkve na općemu planu u otkupu robova s obzirom da se u historiografiji nerijetko tendenciozno naglašava isključivo negativna uloga crkvenih struktura u pokrštanju inovjeraca.⁵⁴ Recentne studije nalažu reviziju dosadašnjih stavova i mišljenja te nužnost nove prosudbe i sagledavanja problematike unutar kompleksnih i bitno različitih odnosa državnih i crkvenih struktura na određenim geografskim područjima te uz nužno kontekstualno razumijevanje društvenoga mentaliteta.⁵⁵

Zmajević je u Zadar došao s mjesta barskoga nadbiskupa. Grad Bar bio je posljednja granica Osmanskoga Carstva prema Mletačkoj Republici. Prostorna jurisdikcija barskoga nadbiskupa obuhvaćala je područje tih dviju država.⁵⁶ Nadbiskup Zmajević bio je dobro upućen u politička i vjerska previranja tijekom 18. stoljeća. Često je komunicirao s Kongregacijom za nauk vjere, a kao apostolski vikar zauzimao se za porobljene kršćane. Na temelju zamolbi za prikupljanje milostinje (*questua*), unutar predmetnih knjiga, raščlanjuje se uloga zadarskoga nadbiskupa Zmajevića u otkupu kršćanskih robova početkom 18. stoljeća.

Istraživanjem su obuhvaćena sveukupno 53 muškarca, 7 žena, 2 ženska i 1 muško dijete. Uz to se navodi jedanaest članova obitelji za koje nema podataka o spolu te nekolicina članova obitelji koji su spomenuti kao robovi, ali se ne navodi njihovo brojčano stanje. Radi se, dakle, o osamdesetak osoba, redom mletačkih podanika ili vojnika koji su se borili na mletačkoj strani. Usporedi li se ta brojka s poznatim brojem zatočenih mletačkih podanika na osmanskome i berberskome području

⁵¹ Kod čitanja treba uzeti u obzir da su pojmovi *apostolski vikar*, *apostolski povjerenik*, *apostolski izaslaničnik*, *apostolski administrator* ili *apostolski prefekt* u to vrijeme istoznačnice. Usp. Giuseppe Sorge, “Jesus Maria Terza spedizione de Carmelitani Scalzi alla Serra fatta da N.º Sig.º Papa Clemente X”, u: *India tra Oriente e Occidente*, ur. Enrico Fasana i Giuseppe Sorge (Milano: Jaca Book, 1991), 115, bilj. 3.

⁵² Kraljević, *Izabrana djela*, 22.

⁵³ Kraljević, *Izabrana djela*, 117, br. 153.

⁵⁴ O položaju Crkve u pitanju ropstva vidi: Francesco Barbarani, “La Chiesa, la schiavitù e la tratta dei neri”, *Itinerari di ricerca storica* 30 (2016), br. 1: 11-40. O razvoju crkvene kanonske i moralne misli o ropstvu od 17. do 19. stoljeća vidi: John Francis Maxwell, *Slavery and the Catholic Church: The History of Catholic Teaching concerning the Moral Legitimacy of the Institutions of Slavery*, (London: Barry Rose Publishers, 1975), 50-78.

⁵⁵ U tome smislu vidi rad: Roberto Benedetti, “Madri, figlie, mogli, schiave. Le istanze di liberazione inoltrate all’Arciconfraternità del Gonfalone (Secolo XVIII)”, *Storia delle donne* 5 (2009): 147-165.

⁵⁶ Benedetti, “Madri, figlie, mogli, schiave”, 21.

između 1725. i 1728. godine, koji je iznosio 604 osobe,⁵⁷ može se zaključiti da je relativno visok udio kršćanskih robova pod mletačkim podaništvom uputio molbu zadarskome nadbiskupu Zmajeviću radi otkupnine.⁵⁸ Osobni podatci o kršćanskim robovima variraju u zapisima. Za određeni broj osoba navodi se podrijetlo, dob, zanimanje, vrijeme provedeno u ropstvu, mjesto robovanja i iznos otkupnine. Obrazac traženja pomoći za otkup identičan je u svakome od navedenih slučajeva i adresiran na zadarskoga nadbiskupa Vicka Zmajevića. Zamolbu prati uniformiranost načina nadbiskupove preporuke tražitelja župnicima i vjernicima Zadarske nadbiskupije u kojoj ih moli za kršćansko milosrđe i pomoć jadnim robovima. Preporuka je ujedno i dopuštenje tražitelju da osobno pohađa župe u nadležnosti zadarskoga nadbiskupa radi prikupljanja novca za otkup. U iznimno teškim slučajevima nadbiskupove preporuke sadrže konkretnije poduhvate za žurno prikupljanje otkupnine radi spasenja duše kršćanskoga roba u neposrednoj smrtnoj pogibelji. Kod čitanja treba uzeti u obzir da je najveći dio navedenih kršćanskih robova zatočen tijekom i nakon završetka Drugoga morejskoga rata, dio je povezan s prodorima i otmicama ulcinjskih gusara, a neznatan dio zatočen je na drugim ratištima početkom 18. stoljeća. Kako je naglasio A. Pelizza, do Drugoga morejskog rata najveći dio kršćanskih robova s mletačkoga područja činili su vojnici i mornari, dok se kasnije bilježi veći udio ljudstva s trgovačkih brodova, ribara i putnika.⁵⁹ Nadalje, zamolbe su najčešće usmjerene na prikupljanje milostinje za otkup, ali se bilježe molbe i za druge potrebe. Dopuštenje za prikupljanje milostinje na području Zadarske nadbiskupije za sebe i zatočene članove obitelji najčešće mole sami kršćanski robovi pušteni zbog toga na slobodu, a rjeđe rodbina zatočenika u njihovo ime.⁶⁰

Zatočeni kršćanski robovi redovito bi bili pušteni na slobodu radi prikupljanja novca za otkup uz jamstvo povratka (*rilasciato a pieggiaria; rilasciato a fede*),⁶¹ podmirenje dužničkoga iznosa prema ugovorenoj cijeni (*al debito contratto da*

⁵⁷ U Carigradu je bilo 130, u Tunisu 213, u Alžiru 112, a u Tripoliju 149 kršćanskih robova do zarobljavanja pod mletačkim podaništvom. Pelizza, "Il riscatto degli schiavi a Venezia", br. 40.

⁵⁸ Iz računa su izuzeti oni robovi koje su oteli ulcinjski gusari.

⁵⁹ Andrea Pelizza, "Schiavi e riscatti: alcuni cenni al caso veneziano nel contesto europeo d'età moderna", u: *Luoghi d'Europa. Spazio, Genere, Memoria*, ur. Maria Pia Casalena (Bologna: Quaderni di StoricaMente, 2011), 24.

⁶⁰ Miho Pirija iz Murtera molio je pomoć za sina Stipana, roba u Ulcinju. HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 23v. Luka Senković iz Supetra na otoku Braču molio je pomoć za sina Franju. HR-AZDN-16-ZNM, LEII, fol. 261v.

⁶¹ Radi se o pravnome institutu jamčevine. Usp. Claudio Povoło, "Retoriche giudiziarie, dimensioni del penale e prassi processuale nella Repubblica di Venezia: da Lorenzo Priori ai *pratici settecenteschi*", u: *L'amministrazione della giustizia penale nella Repubblica di Venezia (secoli XVI-XVIII)*, ur. Giovanni Chiodi i Claudio Povoło (Verona: Cierre Edizioni, 2004), 36-37. No, za jamstvo se moglo ponuditi i vlastitu slobodu (*pieggio e per il pagamento, e per la persona*). HR-DAZD-2-MD, kut. 16, fil. 76, br. 1/70.

essi)⁶² ili uz zadržavanje taoca (*rilasciatio col'ostaggio*),⁶³ najčešće nekoga člana obitelji. Radi sigurnosti mletačke i osmanske vlasti izdavale su putovnice robovima kako bi nesmetano mogli prolaziti državnim teritorijem dok se brinu o vlastitoj otkupnini.⁶⁴ Jednako su se izdavale putovnice članovima njihovih obitelji koji su išli na osmanski ili mletački teritorij radi otkupa.⁶⁵ Vrijednost tih zapisa očituje se u činjenici da su kršćanski robovi, u želji za slobodom, za vlastiti otkup podavali ne samo novac, nego i osobnu imovinu.⁶⁶ Težak položaj u kojemu su se zatekli tjerao je kršćanske robove u očaj.⁶⁷ Razvidno je to iz njihovim pisama u kojima mole rodbinu da “prodaju njihovu kuću, odjeću; da posude novce od poznanika i, ako je potrebno, kupe jednoga osmanskoga roba za razmjenu.”⁶⁸ Svakako, biti robom teško je padalo, bez obzira s koje je strane Sredozemlja čovjek čekao na otkup.⁶⁹ Razmjena kršćanskih i islamskih robova također je dolazila u obzir, kako je razvidno iz zapisa generalnih providura.⁷⁰ Nisu sve razmjene išle po planu, a u tome slučaju znalo je biti kolateralnih žrtava, osobito na pograničnim područjima.⁷¹ Uz to, pitanje razmjene povlačilo je sa sobom nesporazume oko cijene kršćanskih i osmanskih robova, odnosno njihove vrijednosti pri razmjeni, što je popraćeno žustrim diplomatskim protestima.⁷²

⁶² HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 17v.

⁶³ Kršćanski rob ostavio bi nekoga od obitelji za taoca kako bi mogao prikupiti novac za otkup. Primjerice, konjanički vojnik Natale (Božo) Calegari ostavio je za taoca svoga brata 1719. godine. HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 24r-v.

⁶⁴ HR-DAZD-1-GP, Zorzi Balbi, 1716-1718., kut. 1., fol. 84v-85r, 92v-93r.

⁶⁵ Primjerice, 23. listopada 1716. godine izdana je takva putovnica Stjepanu Paviću iz Slivna za slobodan prolaz Osmanskim Carstvom radi otkupa kćeri Lucije. *Isto*, fol. 89v, 93r.

⁶⁶ Navodi se primjer Margarite Dukić, kršćanske ropkinje iz Cetine, koja je za svoj otkup založila konje. *Isto*, fol. 85r.

⁶⁷ Kada su Osmanlije 1715. godine udarile na Otok na Cetini, šest članova obitelji zastavnika Nikole Eleka počinilo je samoubojstvo kako ne bi pali u turske ruke, a osam članova odvedeno je u ropstvo. HR-DAZD-1-GP, Angelo Emo, 1711.-1714., kut. 82, fol. 37r-v.

⁶⁸ Usp. Giovanna Fiume, *Schiavitù mediterranee. Corsari, rinnegati e santi di età moderna* (Milano: Bruno Mondadori, 2009), 25-30.

⁶⁹ R. Benedetti navodi slučaj mladoga muslimana Zeina Elabidija, koji je bio u ropstvu na području papinske države. Benedetti, “Madri, figlie, mogli, schiave”, 162-164.

⁷⁰ HR-DAZD-1-GP, Alvise Mocenigo, 1717.-1720., kut. 2., fol. 243r.

⁷¹ Primjerice, Mihovil Bušljeta iz Knina zarobljen je na osmanskome teritoriju zbog spora između Ibrahim-bega Mahmut Hasnadarovića iz Plive i Giacoma Pinija iz Šibenika oko razmjene robova. HR-DAZD-1-GP, Marco Antonio Diedo, 1721.-1723., kut. 1., fol. 468r-v. Nakon smrti Giacoma Pinija njegov sin Vincenzo pokrenuo je postupak potraživanja otkupnine pred osmanskim vlastima. HR-DAZD-2-MD, kut. 16, fil.76, br. 1/81, 1/82, 1/83.

⁷² Kada je usmrćen neki osmanski podanik u Kotoru, Mehmed-paša aleksandrijski (*di Scandria*) tražio je od generalnoga providura Marca Antonija Dieda tisuću reala za njegovu krv. *Isto*, br. 1/19, 1/20, 1/21, 1/22, 1/24.

Netom nakon mirovnoga sporazuma u Požarevcu generalni providur Alvise Mocenigo i vezir Osman-paša od Bosne prionuli su podjeli na crti razgraničenja, što se navodi kao *fondamento della Pace*.⁷³ Pritom su dogovorene olakšice za otkup robova u vidu umanjenja otkupne cijene.⁷⁴ Pitanje otkupa robova svakako je potrebno sagledati u kontekstu mletačko-osmanskih političkih stremljenja. Analiza dostupnih dokumenata pokazuje da su robovi zatočeni *in partita da Guerra*, osobito na crti razgraničenja, percipirani kao sredstvo pregovora zainteresiranih strana, pri čemu su mir i državni interesi na graničnim područjima pretpostavljeni njihovoj slobodi.⁷⁵ Prvenstveno treba uzeti u obzir da se na crti razgraničenja mletačkoga i osmanskoga teritorija primjenjivao zakon unutar kojega se nalazio i otkup robova. Za to su s obje strane bili zaduženi povjerenici za granice.⁷⁶ Prema graničnome zakoniku otkup za robove morao se svakako isplatiti.⁷⁷ Naplata je bila pridržana državnome autoritetu, koji je, na temelju gospodareva otpusnoga pisma, izdavao potvrde o podmirenju otkupnine i slobodi kretanja oslobođenih robova.⁷⁸ Unatoč tome, nerijetko se na crti razgraničenja bilježe uznemiravanja oslobođenih robova pa se oni utječu zaštititi svojih vladara.⁷⁹ Kod razmjene robova presudnu je ulogu imala diplomacija, a jedan od razloga pribjegavanju takvoj praksi bila je izrazito visoka cijena otkupa tijekom 18. stoljeća.⁸⁰

Treba imati na umu da je visina otkupnine za pojedinoga roba znatno varirala. V. Fronzoni navodi podatke o iznosu otkupnine za kršćanske robove tijekom 16. stoljeća. Iznos otkupnine varirao je ovisno o raznim čimbenicima: dobi, spolu, tjelesnome stanju, zdravlju, pristupu prema radu, društvenome podrijetlu kršćanskih robova kao i zahtjevima tržišta (ponuda – potražnja). Primjerice, za kršćanske robove iz Venecije otkupnina je bila veća negoli za kršćanske robove s područja Mletačke Dalmacije. Zasigurno su gusari i osmanski podložnici poznavali ekonomske mogućnosti na pojedinim područjima pa su prema tome i određivali visinu otkupnine.⁸¹ U tome smislu treba uzeti navod V. Fronzonija da je otkupnina iznosila oko stotinu dukata po osobi. Problemi su znali nastati kada su otkupnici imali točnu listu s imenima traženih robova. Gusari bi tada podizali cijene i pregovori za otkup potrajali bi i mjesecima. U slučaju otkupa većih skupina robova, bez ciljanih osoba, članovi bratovština slijedili bi red otkupa osoba prema pravilima vlastitoga statuta. Prvenstvo u otkupu imala su malena djeca,

⁷³ HR-DAZD-2-MD, fil.132, kut. 47, br. 9/2.

⁷⁴ HR-DAZD-2-MD, fil. 76, kut. 16, br. 1/76.

⁷⁵ *Isto*, br. 1/30, 1/33.

⁷⁶ HR-DAZD-2-MD, fil.132, kut. 47, br. 13/43.

⁷⁷ *Isto*, br. 13/114.

⁷⁸ HR-DAZD-2-MD, fil. 76, kut. 16, br. 1/74, 1/78, 1/79.

⁷⁹ *Isto*, br. 1/76.

⁸⁰ Usp. HR-DAZD-1-GP, Marco Antonio Diedo, 1721.-1723., kut. 1., fol. 455v-456v.

⁸¹ Pelizza, "Schiavi e riscatti", 26-27.

pa ona veća, žene, starci, zatim muškarci koji su u domovini ostavili supruge i djecu.⁸²

Korelacijom tih podataka sa zadarskih zapisima može se okvirno zaključiti da se od 16. do početka 18. stoljeća cijena otkupa po osobi nije znatnije mijenjala, barem za područje Mletačke Dalmacije. Iako je otkup robova tijekom mletačko-osmanskih sukoba bio, uvjetno rečeno, uhodan posao koji je pratio nekakva načela, razvidno je i znatno podizanje otkupne cijene u 18. stoljeću za pojedine grupacije kršćanskih robova s obzirom na njihovo podrijetlo i zanimanje.⁸³ Pridodaju li se tomu obitelji s više članova, za čiju je slobodu trebalo izdvojiti znatnije novčane iznose, može se naslutiti s kakvim se poteškoćama nosilo ionako siromašno društvo na području Mletačke Dalmacije 18. stoljeća. Uopće, govorilo se o povratu *di molto denaro*⁸⁴ i dužnicima *di grossa summa*.⁸⁵

Primjerice, serdar Ante Žakulić iz Klisa bio je u mučnome zatočeništvu u Livnu, a pušten je uz jamstvo kako bi skupio visoku otkupninu od četiristo cekina za svoju slobodu.⁸⁶ Serdar Ante Žakulić bio je sin serdara Matije Žakulića iz Klisa, zaslužnoga branitelja u srazu s Osmanlijama. Od 1704. godine bio je u službi mletačke vojske kao harambaša i serdar. Kako bi mogao prikupiti visoku otkupninu od četiristo cekina, ostavio je kao taokinju vlastitu kćer. Žakulić je uputio molbu za pomoć mletačkome duždu koji je 6. kolovoza 1722. godine odredio da mu se, zbog ratnih zasluga, do konca života ima isplaćivati iz javne blagajne pet dukata mjesečno.⁸⁷ Sudbina se, doista, poigrala sa serdarom Žakulićem jer je i sam 1717. godine imao osmanskoga roba Hasana Kasandiju Zunka iz Mostara, čijemu je bratu Mehmetu 12. rujna 1717. godine dopušten slobodan prolaz mletačkim teritorijem radi otkupa.⁸⁸ O serdaru Žakuliću dugo se pregovaralo, a saznaje se da je do 1720. godine uspio isplatiti tristo dukata za otkup.⁸⁹ Osmanske vlasti vršile su pritisak da isplati razliku otkupa ili da se, u zamjenu, puste osmanski robo-

⁸² Fronzoni, "Schiavitù e redenzione dei "cattivi"", 99.

⁸³ Primjerice, kada je 1723. godine posao oko otkupa povjeren redu Trinitaraca zamjetan je izniman porast iznosa otkupnine u sljedećim godinama. Navodi se da je za 24 oslobođena kršćanska roba iz Tripolija plaćeno 8.238 dukata. Pelizza, "Il riscatto degli schiavi a Venezia", br. 40. Međutim, polovicom 18. stoljeća navodi se da je za 68 robova plaćena otkupnina u iznosu od 52.000 dukata. Pelizza, "Schiavi e riscatti", 25.

⁸⁴ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 171r.

⁸⁵ *Isto*, fol. 20r.

⁸⁶ *Isto*, fol. 29v-30r. Hrabrost serdara Matije Žakulića, Antina oca, spominje fra Andrija Kačić-Miošić: Žakuliću, od Kliša serdare! Na te više Otmanović care; Jer si tursku zemlju porobio, Svitlu sablju kèrvce napojio. Andrija Kačić-Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (Zagreb: Knjižara A. Jakić, 1862), 357.

⁸⁷ HR-DAZD-1-GP, Marco Antonio Diedo, 1721.-1723., kut 1., fol. 92r-v.

⁸⁸ HR-DAZD-1-GP, Zorzi Balbi, 1716.-1718., kut. 1., fol. 93r.

⁸⁹ HR-DAZD-2-MD, kut. 47, fil.132, br. 13/101.

vi.⁹⁰ Ivan Ušetić iz Sinja pušten je iz ropstva zajedno s majkom kako bi mogao prikupiti otkupninu za jedanaest zatočenih članova svoje obitelji!⁹¹ Prince Ghega s teritorija Skadarske biskupije došao je moliti pomoć za kćer koja je zatočena nakon otomanskih progona, a za njezinu slobodu tražila se otkupnina u visini petnaest tisuća aspri.⁹²

Ponekad bi pobožni kršćani boljšega materijalnoga stanja platili puni iznos otkupnine za određenoga kršćanskog roba. No, dolaskom na slobodu on je bio dužan vratiti dobročinitelju uloženi iznos (*restitutione del denaro*).⁹³ Redovnici fra Filip Milinković i fra Mihovil Šimić bili su u zatočeništvu u Ulcinju. Neki trgovac iz Splita (*mercante di Spalato*) platio je za njih otkupninu u visini od tristo cekina, a oni su morali prikupiti novac za povrat duga.⁹⁴ Jednako je i Frane Pinelić s Hvara, vojnik na galiji, bio oslobođen milosrdnim činom jednoga kršćanina koji je platio za njega otkupninu u visini 120 cekina te je molio pomoć za povrat duga.⁹⁵ Stoga su nepovratna sredstva zajedničkih blagajni bratovština, nabožnih mjesta (*luoghi pii*), crkvenih ustanova, darova župnih zajednica i ostalih čimbenika, na zamolbu zadarskoga nadbiskupa ili redovnika specijaliziranih redova za otkup kršćanskih robova, omogućavala povrat duga i normalizaciju života oslobođenih kršćana.

Za stare, radom istrošene robove tražila se niža otkupnina. Primjerice, Ivan Markov Jančević bio je tri godine rob Osman-paše Đerkoza (*Jercoz*) u Ulcinju nakon čega je pušten na slobodu uz jamstvo da će u roku od tri mjeseca isplatiti otkupninu u visini 36 cekina.⁹⁶

Molbe potražitelja otkrivaju ponešto o sudbinama oslobođenih kršćanskih robova u zatočeništvu. Primjerice, Šimun Boškić iz Perasta navodi da je od Kandijskoga rata služio mletačkome duždu kao mornar. Osmanlije su ga bacile u ropstvo te je petnaest godina bio galijot na osmanskoj galiji. Unatoč okovima

⁹⁰ *Isto*, br. 13/100, 13/128.

⁹¹ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 160v.

⁹² *Isto*, fol. 263v. Aspra ili jaspri bio je sitan turski srebrni novac. U krajevima pod turskom vlašću označavao je i novac uopće. Izvor: Proleksis enciklopedija, pristup ostvaren 11. 11. 2017. <http://proleksis.lzmk.hr/9662/>.

⁹³ HR-AZDN-16-LEI, fol. 33v.

⁹⁴ *Isto*, fol. 33v. Paralelno s razvojem ropstva na području Sredozemlja razvijale su se tijekom stoljeća i juridičke rasprave u civilnome i kanonskome pravu o pitanju otkupa robova, trgovini robljem i obvezi plaćanja otkupnine. O tome vidi više kod: Vito Piergiovanni, "Norme, scienza e pratica giuridica tra Genova e l'Occidente medievale e moderno", *Atti della Società Ligure di storia patria* 70 (2012), fasc. II, br. 126: 1469-1478.

⁹⁵ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 73v.

⁹⁶ *Isto*, fol. 13-rv. Primjerice, 1764. godine za otkup Georgiosa Curfiotta s Krfa platili su Trinitarci 89 dukata. Georgios je bio starac od devedeset godina, a pedeset godina proveo je u ropstvu. Oslobođen je zajedno s još devedeset kršćanskih robova. Iznos njegove otkupnine bio je deset puta manji od prosječnoga iznosa otkupnine ostalih oslobođenih robova. I-ASVe-0725-PSOPL, b. 98, fil. 3, br. 91.

nije odustao od kršćanske vjere i svoga vladara (*tempo costante nella fede uerso Iddio, et il Suo P(re)n(ci)pe Naturale*). Konačno, oronuo i nemoćan (*in età decrepita et impotente*) moli pomoć na izmaku svojih snaga. Primjer Šimuna Boškića navodi se radi razumijevanja pastoralne brige i osjećaja kojima je nadbiskup Zmajević pristupao nesretnim ljudima. On rječnikom zauzeta duhovnog pastira duboko suosjeća, pristupa i preporuča kršćanskome milosrđu toga siromašnog starca (*pouero Vecchio*).⁹⁷ Ne začuđuje Zmajevićovo stajalište s obzirom na ljubav koju je gajio prema siromasima tijekom biskupske službe u Zadru, ali i uopće.⁹⁸ Svakako treba uzeti u obzir pronicljivu i učenu narav nadbiskupa Zmajevića osobito u pitanju konvertiranja s kršćanstva na islam. Kako je naglasio Vinko Kraljević, Zmajević je vrlo dobro znao da se na osmanskome teritoriju nastoji iskorijeniti kršćanstvo nametanjem visokih poreza kršćanima zbog čega su mnogi prelazili na islam. Stoga je prijelaz s kršćanstva na islam uvelike ovisio o materijalnome stanju kršćana na osmanskome teritoriju.⁹⁹ Za nadbiskupa Zmajevića katolička vjera i spasenje duše stajali su visoko na ljestvici prioriteta. To je odredilo i njegovo stajalište prema materijalnim dobrima pa on jasno naznačuje u jednoj preporuci za otkup kršćanskoga roba: što je 100 cekina za cijenu spasenja duše otkupljene Kristovom krvlju.¹⁰⁰ Nadbiskup Vicko Zmajević novac je smatrao korisnim isključivo u službi obrane katoličke vjere.¹⁰¹ O tome svjedoči primjer obitelji Batković.

Za zatočenu obitelj Batković (majka, dvije kćeri i sinčić) sa zadarskoga područja otkupna je cijena iznosila 110 cekina po osobi.¹⁰² Obitelj Batković oteli su ulcinjski gusari u kolovozu 1717. godine. U njihovu slučaju navodi se dvojaka opasnost zatočeništva za djevojke: nasilni gubitak djevičanstva i opasnost odreknuća od kršćanske vjere.¹⁰³ Situaciju treba promotriti u kontekstu onodobnoga shvaćanja prijelaza kršćanskih robova na islam. Naime, crkvene vlasti bile su osobito osjetljive u tome pitanju i nalagale su mjerodavnim tijelima žurnu reakciju u procesu otkupa kršćanskih robova u neposrednoj opasnosti prelaska na islamsku vjeroispovijest.¹⁰⁴ Preporuka nadbiskupa Zmajevića za prikupljanje otkupnoga novca i pomoć obitelji Batković datirana je 4. listopada 1718. godine. Iz dopisa od 2. kolovoza 1719. godine saznaje se da su Jeronima (majka) i Antonija (kći) Batković sretno otkupljene od ulcinjskih gusara. Cijena otkupa za majku je iznosila šezdeset, a za kći devedeset cekina. No, jedna je kći u međuvremenu umrla u ropstvu, a

⁹⁷ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 56v.

⁹⁸ Kraljević, *Izabrana djela*, 25.

⁹⁹ Vinko Kraljević, "Gli Ortodossi negli scritti di Vincenzo Zmajević (1670-1745)", (doktorska disertacija, Pontificia Universitas Gregoriana, Roma, 1996), 63.

¹⁰⁰ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 261r.

¹⁰¹ Kraljević, "Gli Ortodossi negli scritti di Vincenzo Zmajević", 64.

¹⁰² HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 8v-9r.

¹⁰³ *Isto*, fol. 9r.

¹⁰⁴ Benedetti, "Madri, figlie, mogli, schiave", 151.

za sinovljevu slobodu nedostajalo je novca.¹⁰⁵ Doznaje se da je riječ o Šimi Batkoviću i da se trenutno nalazi u *miserabile e infelice stato*, a život mu je u opasnosti ukoliko se ne prikupi otkupna svota u visini devedeset cekina za njegovu slobodu.¹⁰⁶ Zamjetno je iz slučaja obitelji Batković relativno brza reakcija zadarskoga nadbiskupa, pobožnih mjesta (*luoghi pii*) i kršćanske dobrotvornosti. Nadbiskup Zmajević zauzeo se za pomoć obitelji i na slobodi, što je bila uobičajena praksa *vis-a-vis* otkupljenih robova u kršćanskome svijetu razmatranoga razdoblja.¹⁰⁷

Daljnji tijek života Šime Batkovića, koji je ostao u rukama ulcinjskih gusara, pokazuje tjeskobu i očaj kršćanskih robova, ali donosi i nove spoznaje o ropstvu te gotovo nestvarnu isprepletenost ljudskih sudbina. Godine 1723. uputio je vezir Abdulah-paša od Bosne protest generalnome providuru Diedu zbog osmanskoga podložnika Mustafe iz Bara, koji je nakon Požarevačkoga mira pušten na slobodu s mletačke galije. Vezir je naveo da je Šimun Batković prisilno držao Mustafu kao roba godinu dana, a nakon što je zadarski emin¹⁰⁸ Ismail-aga upozorio na taj slučaj, Mustafa je bio oslobođen. No, Šimun je Mustafi oteo novce za otkup pa je vezir tražio povrat tih sredstava.¹⁰⁹

Generalni providur o tome nije znao jer je Šimun skrivao Mustafin identitet i nadjenao mu ime Nikola Perulina. Saznaje se o mukotrpnome nastojanju Šimunove obitelji za njegovim otkupom i o prijevari ulcinjskih gusara. Nije preostalo ništa drugo nego posuđivati novac i preuzeti teret teškoga dugovanja. U toj priči Šimunovoj majci svojevolumeno je pritekao u pomoć upravo Mustafa iz Bara, ali je nedugo zatim i sam pao u ropstvo. U međuvremenu je umrla Šimunova majka, a on se teško razbolio. Zbog podmirenja duga Šimun je bio prodan osmanskome eminu za 286 reala s obvezom podmirenja duga prema Mustafi u razdoblju od dvije godine, koji je iznosio deset cekina.¹¹⁰ Povezanost Šimunove i Mustafine sudbine zorno pokazuje psihološki utjecaj ropstva na ljudsko dostojanstvo, s tendencijom generiranja nečovječnoga postupanja.

Osobito su vrijedni zapisi o preporuci i pomoći zadarskoga nadbiskupa pripadnicima pravoslavne vjeroispovijesti. O Zmajevićevu odnosu prema pravoslavlju pisano je u našoj historiografiji podosta i s različitih motrišta.¹¹¹ Osim što je često

¹⁰⁵ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 44r.

¹⁰⁶ *Isto*, fol. 44v.

¹⁰⁷ Usp. Benedetti, "Madri, figlie, mogli, schiave", 156-159.

¹⁰⁸ Osmanski službenici emini djelovali su na području kršćanskih republika kao svjedoci, istražitelji, suci i predstavnici trgovaca. Vidi više kod: Vesna Miović-Perić, "Emin na Pločama kao predstavnik Osmanlija na području Dubrovačke Republike", *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 37 (1999): 205-215.

¹⁰⁹ HR-DAZD-2-MD, kut. 16, fil.76, br. 1/94.

¹¹⁰ *Isto*, br. 1/95.

¹¹¹ Kraljević, "Gli Ortodossi negli scritti di Vincenzo Zmajević", 73-114; Bogović, *Katolička Crkva i pravoslavlje*, 111-145.

pisao o toj tematici, nadbiskup Zmajević nerijetko je održavao i osobne kontakte s pripadnicima pravoslavne vjere na svim razinama.¹¹² Upravo pisana djela nadbiskupa Zmajevića izazivaju kontroverzu u znanstvenim raspravama. Tako, primjerice, M. Jačov navodi da je “zapanjujuća mržnja prema narodu iz koga je i on poticao.”¹¹³ Tu oštru i neutemeljenu primjedbu pobija Zmajevićevo neposredno i nedvosmisleno zauzimanje oko pomoći pravoslavnim svećenicima¹¹⁴ i monasima¹¹⁵ za potrebe službe Božje, što upućuje na nadbiskupovo djelotvorno i autentično kršćansko milosrđe kao produkt njegova religioznog uvjerenja bez obzira na nacionalnu i religijsku pripadnost potrebitih.

Nadalje, Zmajevićeva preporuka i pomoć razvidna je i u slučajevima tranzicije oslobođenih kršćana na području Zadarske nadbiskupije do vlastitih domovina. Primjerice, Antonija Gemisa i Francesca Mariju Cegnisa, vojnike u carevoj službi za vrijeme rata u Ugarskoj, zatočili su Osmanlije. Godine 1719. oslobođeni su i vraćaju se u domovinu te mole pomoć.¹¹⁶ Francesco Maria Celti bio je osmanski rob u prošleme ratu (Drugi morejski rat), a sada je slobodan i vraća se kući, ali nema sredstava za nastavak putovanja.¹¹⁷ Toma Pahović, koji je robovao u Ulcinju, a nakon toga bio prebačen u Skadar, pobjegao je iz ropstva te je molio pomoć za povratak u rodnu Goriziu.¹¹⁸ Jednako za pomoć mole Franjo Petrović iz Ljubljane te Antonio Guaitto i Marco Padella iz Trsta.¹¹⁹ Nikola Kancić sa Žirja (*Zuri*), osmanski zatočenik, vraća se kući i moli pomoć zbog siromaštva.¹²⁰

Zanimljiva je molba Pietra Montantija iz Livorna. Pietro je kao topnik (*Compagnia de Granatieri*) sudjelovao u Bitci za Sinj 1715. godine.¹²¹ Nakon pobjede mletačke vojske, potpomognute *Oltramarinima*, konjaničkim satnijama Benja (*Croati a cavallo*) i *Tranquillinima* (dragoni),¹²² Pietro je prešao u konjaničku satniju (*Cavalleria*). Sudjelovao je u borbama kod Ulcinja protiv “barbara u obrani katoličke vjere s punim žarom i hrabrošću,” a sada se želi vratiti kući pa mu nadbiskup uručuje pismo preporuke za biskupe i njihove vikare preko čijega će teritorija proći do konačnoga odredišta.¹²³

¹¹² Kraljević, “Gli Ortodossi negli scritti di Vincenzo Zmajević”, 91-97.

¹¹³ Marko Jačov, *Venecija i Srbi u Dalmaciji u XVIII veku* (Beograd: Prosveta, 1984), 42.

¹¹⁴ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 20r-v.

¹¹⁵ *Isto*, fol. 30v; fol. 171r.

¹¹⁶ *Isto*, fol. 28r.

¹¹⁷ *Isto*, fol. 29v.

¹¹⁸ *Isto*, fol. 29v.

¹¹⁹ *Isto*, fol. 74r.

¹²⁰ *Isto*, fol. 252r.

¹²¹ O Bitci za Sinj 1715. godine vidi: Lovorka Čoralić, Nikola Markulin, “Bitka za Sinj 1715. godine”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 34 (2016): 147-180.

¹²² Čoralić, Markulin, “Bitka za Sinj 1715. godine”, 168.

¹²³ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 74r.

Uvidom u preporuke zadarskoga nadbiskupa Vicka Zmajevića zamjetan je visoki udio zahtjeva za pomoć od strane pripadnika mletačke vojske. Od pedeset upisanih zamolbi i preporuka u knjigama *Liber Extraordinariorum* za njih petnaest izrijekom se navodi pripadnost mletačkim vojnim postrojbama raznih rodova i jedan upis pripadnosti vojnim postrojbama njemačkoga cara. Od vojnih rodova spominju se: konjaništvo (*cavalleria*), pješaštvo (*infanteria*), mornarica (*gallioti*) i topništvo (*granatieri*). Od naznačenih pripadnika vojnih postrojbi bilježe se sedmorica vojnika, trojica konjanika, dvojica mornara, jedan zastavnik (*alfiere*), jedan topnik i jedan serdar. Nekolicinu muškaraca navedenih u zamolbama i preporukama, s obzirom na njihovo podrijetlo i naznaku mjesta robovanja, može se s velikom sigurnošću svrstati u pripadnike vojnih postrojbi iako se to izrijekom ne navodi. Primjerice, Pavao Knežević iz Otočca ostavio je u osmanskim rukama sina i nećaka.¹²⁴ S obzirom na podrijetlo vjerojatno je sudjelovao u ratnim sukobima na mletačkoj strani iako nije bio podložnik Mletačke Republike.¹²⁵ Na temelju istraživanja relativno malenoga uzroka nazočnosti stranaca u postrojbama mletačke vojske u zamolbama za otkupninu, koje se ovdje razmatraju, može se potvrditi praksa regrutiranja vojnika s nemletačkoga državnog teritorija, na što je upozorila Lovorka Čoralić.¹²⁶ Dobar prikaz vojnoga poduzetništva u Mletačkoj Dalmaciji početkom 18. stoljeća dao je Nikola Markulin.¹²⁷ U njegovu radu navodi se novačenje Jakova Paskvalija za pukovniju Buća 1715. godine.¹²⁸ Isti je vojnik 1720. godine molio pomoć nadbiskupa Zmajevića za odlazak u Rim radi prikupljanja novca za kršćanske robove, vjerojatno zatočene vojnike svoje pukovnije.¹²⁹

Mladić Giovanni Battista Mazza bio je rob u Tunisu, a njegov brat Giuseppe Antonio u Konstantinopolu. U ropstvu su završili nakon žalosnoga gubitka Romanije (*lutuosa perdita di Romania*).¹³⁰ Navedeni su kao sinovi *del sargente maggiore*

¹²⁴ *Isto*, fol. 264r.

¹²⁵ O udjelu vojnika zavičajem iz Like u mletačkim postrojbama vidi: Lovorka Čoralić, "Vojnici u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama zavičajem iz Senja, Karlobaga te s područja Like i Krbave (18. stoljeće)", *Senjski zbornik*, 40 (2013), br. 1: 523-546.

¹²⁶ Lovorka Čoralić, "Vojnici iz Ugarske u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama u 18. stoljeću", *Scrinia Slavonica* 15 (2015), br. 1: 89-111.

¹²⁷ Nikola Markulin, "Vojno poduzetništvo u Mletačkoj Dalmaciji i Boki od 1700. do 1718. godine", *Povijesni prilozi* 35 (2016), br. 51: 159-196.

¹²⁸ Markulin, "Vojno poduzetništvo u Mletačkoj Dalmaciji i Boki", 179. Jakov Paskvali bio je sin vojnoga poduzetnika Josipa Paskvalija. Otac ga je kao maloljetnika postavio za kapetana satnije *Oltramarina*, ali su ga mletačke vlasti uklonile s toga položaja. Lovorka Čoralić, Nikola Markulin, "Kotorski plemić Benedikt Paskvali (1704.-1790.) – zapovjednik mletačkih prekomorskih pješačkih postrojbi", rad u postupku objavljivanja u časopisu *Acta Histriae* (dobrotom autora kojima zahvaljujem na ustupljenome radu).

¹²⁹ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 70v.

¹³⁰ Radi se o gradu Naupliji na Peloponezu, koji su Mlečani nazivali *Napoli di Romania*, a pao je u osmanske ruke 9. srpnja 1715. godine. Eugenia Liosatou, "La guerra di Morea (1714-1718): Manthos

Federico Mazza, koji su spasili pripadnike svoje postrojbe ukrcavši ih na civilne mletačke brodice.¹³¹

U doktorskoj disertaciji E. Liosatou donose se zanimljive informacije o padu Nauplije i kršćanskim robovima na temelju pjesničkih zapisa Manthosa Ioannoua (? – 1748.) i Petrosa Katsaitisa (1660./65. – 1737./42.), suvremenika i očevidaca događaja tijekom Drugoga morejskog rata. Biografi Petrosa Katsaitisa navode da je nakon pada Nauplije odveden na Kandiju i prodan u ropstvo.¹³² Nakon pada Moreje mnogi su mletački vojnici potražili spas na trgovačkim brodicama, a neki su utočište našli i na otoku Visu (*l'isola cristiana di Lissa*).¹³³ Sultan je kategorički naredio da se s Peloponeza *izbrišu* mletački vojnici, unište crkve, sruve sa zemljom samostani i da se povrati glavni grad Peloponeza, Nauplia, prema Prorokovoj volji. Tko se protivio takvome ratnom planu, bio bi odveden u ropstvo, zajedno sa ženama i djecom.¹³⁴ Redovnici samostana Sv. Marije (*di Rito Greco*) bili su opat Partenije i osam monaha koji su odvedeni u ropstvo u Konstantinopol. Opat, redovnik Šimun i njihov sluga obratili su se za pomoć nadbiskupu Zmajeviću, kako je razvidno iz njegove preporuke od 30. studenoga 1718. godine,¹³⁵ a bilježi se pomoć još jednome samostanu na osmanskome teritoriju (*Zilindad*).¹³⁶ Osmanski vezir tražio je od mletačkoga generala da preda ključeve utvrde bez borbe, a zauzvrat je ovjerenim dopisom dao jamstvo da neće biti odvedeni u ropstvo, što je general odbio. Uslijedilo je strašno krvoproliće, bezdušno odvođenje u ropstvo, za koje pjesnik kaže da je “bolje biti mrtav nego osmanski rob.”¹³⁷ Svjedoči se o okrutnim postupcima prema kršćanskim robovima. Vezir je nudio trideset turskih lira za kršćanskoga roba, a pod njegovim šatorom odsijecale su im se glave.¹³⁸

Ioannou e Petros Katsaitis. *Fonti, commenti, edizione critica*” (doktorska disertacija, Università Ca' Foscari, Venezia, 2015), 3, 90.

¹³¹ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 112v.

¹³² Liosatou, *La guerra di Morea*, 71.

¹³³ Liosatou, *La guerra di Morea*, 17.

¹³⁴ Liosatou, *La guerra di Morea*, 33.

¹³⁵ *L'abbate Partenio con otto altri trà Religiosi e Famigli del Monastero di S. Maria di Rito Greco nella fattale caduta della Morea restarono infelicem(ente) preda de Barbari, e condotti à Constantinopoli, parte d'essi tutt' hora soffrono il flebile destino della Schiauitù. Ricorre hora l'Abbate Sud(et)to con il Religioso P(adre) Simeon, e loro seruente alle viscere dela (Christia)na Pietà, p(er) implorare quelli pretiosi soccorsi, che sono ualeuoli liberarli dalle Cattene, e Ceppi, gli rimasto nella Captiuità, e suffragare al grosso debito contratto da essi questi in Constantinopoli per la loro rilassatione. Si come la loro disgratia merita l'intiera pietà, così Noi col Pastoral Zelo raccomandiamo il Sud(et)to Abbate Partenio, e Compagni alla Carità de Fedeli, perche da essi possa ritraer quelli souegni opportuni al molto apprezzato loro riscatto, assicurando ciascheduno, che un opera di tanto merito, sarà compensata dal Cielo con Larghe benedizzionj, e centuplice Mercedi. In quorum fide. Zara Dal N(ost)ro Archiep(iscop)ale Palatio li 30 Nou(em)bre 1718.* HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 17v-18r.

¹³⁶ *Isto*, fol. 20r-v.

¹³⁷ Liosatou, *La guerra di Morea*, 35-36.

¹³⁸ Liosatou, *La guerra di Morea*, 93.

Poneka informacija zapisana je o zapovjednicima vojnih postrojbi. Razvidno je da je većina vojnika u preporukama zadarskoga nadbiskupa Zmajevića pripadala satnijama pukovnije zadarskoga plemića i pukovnika Šimuna Nassija.¹³⁹ Tako se navodi da je Šimun Kuzmić bio pripadnik konjaničke postrojbe kapetana Ivana Domenika Soppe Fortezze te da je sudjelovao u srazu s Osmanlijama kod Cetine.¹⁴⁰ Isti se spominje dvaput u zamolbama za otkup. Saznaje se da je bio podrijetlom iz Sutomišćice.¹⁴¹ Nadbiskup Zmajević preporučio ga je prvi puta kršćanskome milosrđu 9. listopada 1718. godine, a iz druge zamolbe od 13. lipnja 1719. godine razvidno je da je pušten na slobodu uz jamstvo. Tada mu je nadbiskup dodijelio asistenciju jednoga klerika iz Sutomišćice radi bržega prikupljanja milostinje za otkup.¹⁴² Podatak otkriva neke nove pojedinosti načina prikupljanja otkupnine i pomaže boljemu razumijevanju intenziteta aktivnosti kršćanskih robova oko prikupljanja pomoći. S obzirom da je Šimun dva puta bio pušten na slobodu radi prikupljanja otkupnine, može se ustvrditi da su osmanski robovlasnici poticali takvu praksu radi brze zarade. Nadalje, zbog visokih iznosa otkupnine taj je proces tekao sporo, a relativno visok udio tražitelja pomoći u kratkome vremenskom razdoblju brzo je crpio raspoložive resurse. Činjenica da je nadbiskup dodijelio Šimunu pomoć jednoga klerika navodi na zaključak da je puštanje kršćanskih robova na slobodu radi prikupljanja otkupnine bilo uvjetovano kraćim vremenskim rokovima, što je dodatno predstavljalo određenu poteškoću i pritisak na subjekte uključene u taj proces.

Pavao Blažević bio je vojnik u postrojbi Pellegrini.¹⁴³ Spominje se u izvješću generalnoga providura Alvisa Moceniga od 19. studenoga 1718. godine kao član po-

¹³⁹ Lovorka Čoralić, "Zadarski patricij Šimun Nassi – pukovnik hrvatskih konjanika u mletačkoj vojsci (početak 18. stoljeća)", *Povijesni zbornik – godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe* 4 (2012), br. 5: 9-11.

¹⁴⁰ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 9v. Usp. Lovorka Čoralić, "Dominikanski samostan u Zadru u oporukama zadarskih plemića (XVI-XVIII. st.)", *Croatica Christiana periodica* 18 (1994), br. 34: 205. O podrijetlu plemićke obitelji Soppe Fortezza vidi: Josip Celić, "Zadarsko plemstvo i građanstvo početkom francuske uprave u Dalmaciji", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 56 (2014): 188; Dubravka Kolić, "Inventar fonda obitelji Lantana", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 49 (2007): 358; Miroslav Granić, "Bilješke uz dva zadnja službena popisa zadarskoga plemstva", *Zadarska smotra* 65 (2016), br. 3-4: 73-74.

¹⁴¹ O udjelu zadarskih otočana u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama vidi rad: Lovorka Čoralić, "Zadarski otočani u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama (18. stoljeće)", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 33 (2015): 173-198.

¹⁴² HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 42v.

¹⁴³ *Isto*, fol. 21r. U Drugome morejskom ratu postojala je funkcija bojnika brigade konjaništva (*sargente maggiore di brigata di tutta la cavalleria*). U kampanjama 1715. i 1716. godine obnašao ju je vojnik konjaničke pukovnije, Pietro Lorenzo Pellegrini. Nikola Markulin, "Mletačka vojna organizacija u Dalmaciji i Boki od Morejskog rata (1684.-1699.) do Požarevačkog mira 1718." (doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2014), 70. Pietro Lorenzo Pellegrini bio je također u ropstvu, a za njegovu slobodu mletačke vlasti dale su 24 osmanska roba u razmjenu. HR-DAZD-2-MD, kut. 16, fil. 76, br. 1/35; HR-DAZD-2-MD, kut. 47, fil.132, br. 13/20.

strojbe *Croati a Cavallo*, pod zapovjedništvom kapetana kneza Lovre Radoša.¹⁴⁴ Saznaje se da je, zajedno sa skupinom sudrugova, pao u barbarske ruke nakon bitke s Osmanlijama na Cetini u lipnju 1718. godine. Uz njega su spomenuti zatočeni vojnici: Pavao Udžanić (*Ugianich*), Šime Kuzmić, Mihovil Stoljevac, Nadal (Božo) Calegari, Kuzman Matija, Ilija Macura (*Mazzurevich*)¹⁴⁵ i Jure Juretić, od kojih su četvorica zatražila pomoć nadbiskupa Zmajevića (Tablica 1.). L. Čoralić navodi da je Božo (*Nadal*) Calegari iz Kotora “naknadno prekrizhen iz nepoznatih razloga” s popisa ljudstva u četi Šimuna Nassija.¹⁴⁶ Naime, kako je razvidno iz knjige generalnoga providura Alvisea Moceniga, razlog njihova brisanja s popisa bio je praktične ekonomske naravi.¹⁴⁷ Generalni providur A. Mocenigo izdao je 19. studenoga 1718. godine terminaciju (*Per il riscatto d'alcuni Soldati di Cavalleria Croata caduti Schiavi de' Turchi*) kojom je određeno da se u slučaju vojnikova ropstva njegova plaća treba doznačiti u državni fond za potrebe otkupa. Tome su mletačke vlasti pridavale osobitu pozornost.¹⁴⁸

Ilija Macura, rodom iz Kistanja, bio je rob Mahmud-bega, sina Ibrahim-paše iz Bihaća. Na slobodu je pušten uz jamstvo Vukana Kneza, osmanskoga podložnika.¹⁴⁹ Do 1722. godine uplatio je 35.736 aspri od 92.800 aspri ukupnoga iznosa za otkup.¹⁵⁰ Razvila se o tome pitanju diplomatska prepiska. Generalni providur tražio je umanjene otkupnine, kao u vrijeme rata,¹⁵¹ ali osmanski vjerovnici zahtijevali su punu isplatu i naknadu jamčevine Vukanu Knezu.¹⁵² U to vrijeme prikupljanje milostinje za otkup išlo je sve teže. Kako bi odobrovoljio osmansku stranu, generalni providur dao je uhititi Ilijna brata.¹⁵³ Konačno, radi mira i dobrih odnosa osmanski vjerovnici pristali su na smanjenje otkupne cijene.¹⁵⁴ Naravno, zauzvrat su tražili od mletačkih vlasti isto postupanje u vezi s otkupom

¹⁴⁴ Knez Lovro Radoš bio je sin kapetana Ivana Radoša. Lovorka Čoralić, Maja Katušić, “*Conte Veneto i Cavaliere di San Marco – Ivan Radoš*”, *Povijesni prilozi* 27 (2008), br. 35: 198.

¹⁴⁵ Ilija Macura zabilježen je u preporukama nadbiskupa Zmajevića, a bio je pripadnik satnije kapetana Krste Theodosija. Čoralić, “Zadarski patricij Šimun Nassi”, 10.

¹⁴⁶ Čoralić, “Zadarski patricij Šimun Nassi”, 13.

¹⁴⁷ Generalni providur bio je vrhovni zapovjednik svih postrojbi mletačke vojske u Dalmaciji i Boki, a terminacije su bile njegovo najmoćnije oružje, koje je mogao opozvati isključivo mletački Senat. Usp. Markulin, “Mletačka vojna organizacija u Dalmaciji i Boki od Morejskog rata (1684.-1699.) do Požarevačkog mira 1718.”, 52-59.

¹⁴⁸ HR-DAZD-1-GP, Alvise Mocenigo, 1717.-1720., kut 3., fol. 159r-v.

¹⁴⁹ HR-DAZD-2-MD, kut. 16, fil. 76, br. 1/65.

¹⁵⁰ *Isto*, br. 1/69.

¹⁵¹ *Isto*, br. 1/64.

¹⁵² *Isto*, br. 1/65, 1/67.

¹⁵³ *Isto*, br. 1/66.

¹⁵⁴ *Isto*, br. 1/68.

osmanskih robova.¹⁵⁵ Dogovoreno je da se, zbog poteškoća oko prikupljanja novca, za rješenje problema otkupa zauzmu državni predstavnici jer *Sovrani sono in figura di Padri de poveretti*.¹⁵⁶

U promatranome su razdoblju, kako navodi N. Markulin, “profesionalne postrojbe mletačke vojske uvelike smatrane privatnim vlasništvom vojnih poduzetnika koji su ih unovačili i organizirali, a sve su mletačke profesionalne postrojbe nosile nazive svojih zapovjednika, koji su u pravilu bili njihovi vlasnici.”¹⁵⁷ Jednoj takvoj satniji (*Compagnia Begna*), pod zapovjedništvom kneza Luje Benje (*Luigi Begna*),¹⁵⁸ pripadao je i vojnik Michiel Olivar.¹⁵⁹ Toma Pahović bio je mornar (*marinaro nella peota*) providura Marcochija.¹⁶⁰ Martin Blašić bio je pripadnik *Oltramarina* pod zapovjedništvom kapetana Nikole Maine.¹⁶¹ Nikola Maina bio je brat kapetana Krste Maine, sin Ivana i Anđele (*Angiola*), kršten u Župi sv. Nikole u Kotoru, a službovao je u pukovniji *Salvatorea Damestre*. I on je proveo pet godina i devet mjeseci u ropstvu, a za 1500 dukata otkupili su ga Trinitarci 1764. godine.¹⁶² Ivan Marija iz Monfalconea službovao je u satniji (*Sargente maggiore di Battaglia*) Ivana Kumbata.¹⁶³ Ivan Kumbat stekao je naslov *Sargente maggiore di battaglia* oko 1720. godine te je na toj funkciji djelovao kao stvarni vojni upravi-

¹⁵⁵ Isto, br. 1/68a.

¹⁵⁶ Isto, br. 1/69, 1/70.

¹⁵⁷ Markulin, “Vojno poduzetništvo u Mletačkoj Dalmaciji”, 170.

¹⁵⁸ O ratnome putu kneza Luigija Begne vidi: Čoralić, “Zadarski patricij Šimun Nassi”, 10, bilj. 15.

¹⁵⁹ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 23r. Satniju Benja (*Compagnia Begna* ili *Compagnia di Croati a Cavallo di Conte Carlo Begna*) osnovao je kapetan Karlo Benja. Markulin, “Vojno poduzetništvo u Mletačkoj Dalmaciji”, 170.

¹⁶⁰ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 29v. *Peota veneta* bila je vrsta svečano ukrašene mletačke brodice s osam veslača iz 18. stoljeća, a služila je isključivo za svečanosti i parade. Danas je očuvan samo jedan primjerak iz Savoje, a čuva se u Muzeju grada Torina. Heinrich F. Fleck, *Dizionario di Nautica e Marineria*, (2016), 207, pristup ostvaren 11. 11. 2017. www.heinrichfleck.net/marineria/marineria.html.

Peota veneta providura Marcochia spominje se u literaturi. Vidi: Joseph Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Pest: C. A. Hartleben's Verlage, 1831), 259, bilj. e. *Peota* je također naziv za pilota (peljara) broda zaduženoga za praktičnu stranu navigacije i brodske manevre pri ulasku i izlasku iz luke. Po njemu je mletačka *peota* i dobila ime. Usp. Čoralić, Katušić, “*Gente di mare della nazione*”, 293.

¹⁶¹ Nikola Vukov (iz Maina) spominje se u radu L. Čoralić. Navedeno je da je u izvorima prekrizhen s popisa vojnika *Sargente maggiore* Ivana Maine (Krapovića) 1710. godine. Vjerojatno je tada imenovan kapetanom, u kojemu se svojstvu ovdje spominje. Lovorka Čoralić, “Mletački pukovnik Ivan Krapović iz Maina (prva polovica 18. stoljeća)”, *Arhivski zapisi* 18 (2011): 81-106. O prisutnosti i djelovanju vojnika zavičajem s područja Boke kotorske, budvansko-barskoga priobalja i unutrašnjosti Crne Gore vidi rad: Lovorka Čoralić, Maja Katušić, “Crnogorac Rade Maina – mletački general u Zadru”, *Povijesni prilozi* 29 (2010), br. 39: 125-152.

¹⁶² I-ASVe-0725-PSOLP, b. 98, fil. 3, br. 1.

¹⁶³ O njemu više kod: Lovorka Čoralić, Maja Katušić, “Pukovnici, bojnici, kapetani – časnici iz kaštelanske obitelji Kumbat u službi Mletačke Republike (18. stoljeće)”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 57 (2015): 147-154.

telj i nadzornik mletačkih snaga stacioniranih na Krfu, ali i na drugim otocima u grčkome arhipelagu sve do smrti 1744. godine.¹⁶⁴

Nadalje, često se bilježe kršćanski robovi koji su uspjeli pobjeći iz ropstva.¹⁶⁵ Miromnim sporazumom u Požarevcu utvrđena su pravila o robovima prebjezima s obje strane.¹⁶⁶ Bijeg je stvarao dodatne komplikacije u diplomatskome smislu. Primjerice, 1720. godine iz Sarajeva je pobjegao talijanski rob s još dvije djevojke. Pritom je ukrao trinaest torbi zlata pa je osmanski povjerenik za granice, Hadži Mehmed-efendija protestirao kod generalnoga providura da se pronađe zlato jer ga robovi u tome trenutku nisu previše zanimali. (*Non si curiamo dello schivo, la premura è per l'oro.*)¹⁶⁷ Slučaj pokazuje da su problemi s bježanjem robova mogli generirati nove sukobe zbog čega je mletačka diplomacija s najvećim oprezom otpisivala osmanskim predstavnicima, a takvi nesporazumi bitno su utjecali i na trgovinu, važnu granu gospodarstva obiju strana.¹⁶⁸ Treba razlikovati prebjegje podrijetlom iz Venecije, mletačke Terraferme, stranih zemalja i Mletačke Dalmacije. Potonji su bili na dohvatu ruke, a za one na pograničnim područjima uvijek je postojala opasnost da budu uhvaćeni i ponovno bačeni u ropstvo.¹⁶⁹ K tomu, granični zakoni nalagali su da se u slučaju odbjeglih robova za koje je plaćeno jamstvo (*pieggiaria*), odnosno ako su pušteni na povjerenje (*fede*), nađu baštinici odbjeglih robova i nadoknade uložena sredstva.¹⁷⁰ Primjerice, kršćanskoga roba Radojicu Harambašića (zadarsko okruženje) pustio je na slobodu splitski emin Hasan na povjerenje (*lettera di fede*) kneza Franje Posedarskoga. Nakon smrti kneza Franje poslao je pismo povjerenja njegov sin, pukovnik Juraj Posedarski. No, kako nitko nije platio iznos od tristo reala za otkup, emin je tražio od generalnoga providura da mu dug isplati ili Radojica ili pukovnik Juraj.¹⁷¹ Radi mira i prijateljstva, ali zasigurno i straha od nadmoćnije osmanske vojske, generalni providur učestalim je dopisima obećavao učiniti sve što je u njegovoj moći.¹⁷² Mletačka diplomacija nastojala je u takvim slučajevima uvjeriti suprotnu stranu da odustane od potraživanja, ali bez uspjeha.¹⁷³ Bila je to nemilosrdna diplomat-

¹⁶⁴ Čoralić, Katušić, "Pukovnici, bojnici, kapetani – časnici iz kaštelanske obitelji Kumbat", 150.

¹⁶⁵ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 23v, 24v, 74r, 79v, 158v, 170r.

¹⁶⁶ Naknada gospodaru za odbjegloga roba iznosila je tisuću aspri. CID, Articolo XX., 2072-2073.

¹⁶⁷ HR-DAZD-2-MD, kut. 47, fil. 132, br. 13/43, 13/44, 13/47.

¹⁶⁸ *Isto*, br. 13/48.

¹⁶⁹ S obje strane granice vlasti su budno pratile situaciju i bile upućene u svakodnevni život i kretanje robova. Primjerice, za Petra Putu iz Poličnika vezir Abdulah-paša od Bosne navodi da je čovjek serdara Jankovića i da mu naredi isplatiti otkup (360 reala). HR-DAZD-2-MD, kut. 16, fil. 76, br. 1/26.

¹⁷⁰ HR-DAZD-2-MD, kut. 47, fil. 132, br. 13/114.

¹⁷¹ HR-DAZD-2-MD, kut. 16, fil. 76, br. 1/4.

¹⁷² *Isto*, br. 1/29.

¹⁷³ HR-DAZD-2-MD, kut. 47, fil. 132, br. 64/4, 59/3, 63/2.

ska bitka kojom su se poravnavali računi.¹⁷⁴ Ta odredba vrijedila je i u slučaju smrti roba s obzirom da je graničnim konstitucijama utvrđeno da smrću roba prestaje i obveza otkupa, ali ako je netko dao jamstvo za njega, ono se moralo u cijelosti isplatiti.¹⁷⁵

Preduvjet za uspješan bijeg bio je prelazak na islam jer su kršćanski robovi bili pod stalnom prismotrom. Ako bi rob prihvatio islam i odrekao se kršćanstva, redovito bi bio slobodan od ropstva prema Kur'anu iako ne nužno i ne uvijek.¹⁷⁶ Zamjetno je da su neki kršćanski robovi iskoristili tu mogućnost, dok su drugi ustrajali u kršćanskoj vjeri po cijenu smrti u ropstvu, što se percipiralo kao herojska vrlina.¹⁷⁷ Kršćani koji su prešli na islam *de iure* i *de facto* pali su u apostazu za što je bio nadležan inkvizicijski sud.¹⁷⁸ Situacija je bila zamršena, u juridičkome smislu, jer nije bilo jasno kako se odnositi prema hinjenome odricanju od vjere radi postizanja slobode od ropstva.¹⁷⁹ Nerijetko su oslobođeni kršćanski robovi pravdali svoj čin nerazumijevanjem onoga što su potvrdili formalnim prelaskom na islam.¹⁸⁰

U takvim slučajevima kršćanski bjegunci nerijetko bi odlazili na hodočašća u sveta mjesta. Time su pokazivali ustrajnost u kršćanskoj vjeri, a ujedno su činili pokoru za uvjetovani prelazak na islam i iskazivali zahvalnost Bogu za postignutu slobodu. Bilježe se takvi slučajevi i u razmatranim dokumentima, a odredišta hodočašća bila su Rim, Loreto i Padova, uz novčanu pomoć nabožnih mjesta na zamolbu zadarskoga nadbiskupa.¹⁸¹

Zamolbe kršćanskih robova nadbiskupu Zmajeviću mogu se, dakle, podijeliti u pet skupina:

- zamolbe za otkupninu
- zamolbe za povrat duga dobročiniteljima
- zamolbe za nastavak puta prema domovini
- zamolbe za financiranje hodočašća
- zamolbe za svakodnevne potrebe života nakon puštanja na slobodu.

¹⁷⁴ Isto, br. 13/57, 13/70, 13/82.

¹⁷⁵ (...) *essendo così le costituzioni delle Frontiere che morendo il schiauo, non ui sia più debito di pagare il suo riscatto, fuori nel caso solo, qualc' uno s'hauesse chiamato pieggio anche per la morte.* HR-DAZD-2-MD, kut. 16, fil. 76, br. 1/34.

¹⁷⁶ Bosco, "Schiavitù e conversioni religiose", 10. Slična situacija bila je i s turskim robovima na kršćanskoj strani. Dundović, "Pokršteni Turci u Zadru", 210.

¹⁷⁷ Benedetti, "Madri, figlie, mogli, schiave", 159-162.

¹⁷⁸ Bosco, "Schiavitù e conversioni religiose", 17-20. O nekim slučajevima prijelaza na islam tijekom 17. stoljeća, a koji su povezani i s ropstvom, vidi: Lovorka Čoralić, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2001), 29-54.

¹⁷⁹ Benedetti, "Madri, figlie, mogli, schiave", 159.

¹⁸⁰ Bosco, "Il commercio dei captivi", 67.

¹⁸¹ HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 22v-23r, 79v, 158v.

Najveći postotak zamolbi kršćanskih robova odnosi se na zamolbe za otkupninu i zamolbe za nastavak puta prema domovini. Zamolbe za svakodnevne životne potrebe treba promotriti u kontekstu ropstva, koje je sa sobom često povlačilo i ekstremno siromaštvo.¹⁸²

S obzirom na učestalost potraživanja novca za otkup kršćanskih robova, nužno je sagledati ekonomsko stanje u gradu Zadru početkom 18. stoljeća. Tablično se donose datumi objavljenih preporuka nadbiskupa Zmajevića isključivo za pomoć u otkupu kršćanskih robova ili pripomoć u njihovu povratku kućama s naznačenim imenima potražitelja i mjestom njihova podrijetla, tamo gdje se ona navode, s izuzetom neznatnoga dijela osoba tražitelja pomoći druge vrste (Tablica 1).

Tablica 1. Imena i prezimena potražitelja, podrijetlo i datum nadbiskupove preporuke
Izvor: HR-AZDN-16-ZNM, *Liber Extraordinariorum I (1713.-1733.)*

Ime i prezime	Podrijetlo	Datum preporuke
Šimun Dijanović	Sinj	27. rujna 1718.
Jeronima Batković	Zadar	4. listopada 1718.
Šimun Kuzmić	/	8. listopada 1718.
Ivan Markov Jančević	/	2. studenoga 1718.
opat Partenije, monah	<i>Morea (Rito Greco)</i>	30. studenoga 1718.
Paolo Zener	/	2. prosinca 1718.
Jure (<i>Zorzi</i>) Juretić	Požega	13. prosinca 1718.
Cosmo Neglić	Istra	13. prosinca 1718.
Vicko Lukić (<i>Gliuchich</i>)	Klis	13. prosinca 1718.
Pavao Blažević	/	16. prosinca 1718.
Mate Radetić	/	16. prosinca 1718.
Michiel Olivar	/	29. prosinca 1718.
Ilija Macura	/	1. siječnja 1719.
Miho Pirija	Murter	2. siječnja 1719.
Gianni Cella	<i>Sezze (Regno di Napoli)</i>	16. siječnja 1719.
Ivan Rojanić	Lovinac (Lika)	17. siječnja 1719.
Giacomo Rosa	/	18. siječnja 1719.
Ivan Kolačević	<i>zadarsko okružje</i>	29. siječnja 1719.
Antonio Gemis	/	6. veljače 1719.
Francesco Maria Cegnis	/	6. veljače 1719.
Francesco Maria Celti	/	23. veljače 1719.
Toma Pahović	Gorizia	27. veljače 1719.
Ante Žakulić (<i>Xaculich</i>)	Klis	27. veljače 1719.
Martin Blašić	<i>natione Oltremarina</i>	6. ožujka 1719.
Nikola Bolić	/	13. ožujka 1719.
Andrija Cicvarić	/	13. ožujka 1719.

¹⁸² *Isto*, fol. 18v-19r, 56v, 252r. Usp. Piergiovanni, "Norme, scienza e pratica giuridica", 1475.

Nastavak tablice 1.

Ime i prezime	Podrijetlo	Datum preporuke
Fra Filip Milinković	/	31. ožujka 1719.
Fra Mihovil Šimić	/	31. ožujka 1719.
Šimun Kuzmić	Sutomišćica	13. lipnja 1719.
Šime Batković	Zadar	2. kolovoza 1719.
Šimun Boškić	Perast	3. siječnja 1720.
Pavao Antić	Vrlika	10. svibnja 1720.
Katarina Jajarčević	Vrlika	24. lipnja 1720.
Frane Pinelić	Hvar	24. lipnja 1720.
Franjo Petrović	Ljubljana	27. lipnja 1720.
Antonio Guaitto	Trst	27. lipnja 1720.
Marco Padella	Trst	27. lipnja 1720.
Pietro Montanti	Livorno	28. lipnja 1720.
Šimun Bilonožić	/	12. listopada 1720.
Roko Bandilov	Prvić	24. studenoga 1720.
Giovanni Battista Mazza	/	15. studenoga 1721.
Nikola Scuttari	Hvar	27. studenoga 1721.
Ivan Ušetić	Košute (Sinj)	26. prosinca 1723.
Giovanni Maria	Monfalcone	10. srpnja 1724.
Stathi Carafan <i>Calogero</i>	/	12. srpnja 1724.
Nikola Kancić	Žirje (<i>Zuri</i>)	15. ožujka 1728.
Toma Miškin	/	20. kolovoza 1728.
Prence Ghega	<i>Trunssi</i> (Skadar)	5. listopada 1728.
Pavao Knežević	Otočac	17. listopada 1728.
Franjo Senković	Supetar (Brač)	3. srpnja 1760.

Analizom preporuka zadarskoga nadbiskupa Vicka Zmajevića za pomoć u otkupu kršćanskih robova zamjetno je učestalo, kontinuirano potraživanje u razdoblju od listopada 1718. do lipnja 1720. godine u odnosu na razdoblje od listopada 1720. do listopada 1728. Uzme li se okvirno cijena otkupa po osobi u iznosu od stotinu cekina mjerodavnom (s odmakom od deset posto), a prema dostupnim parametrima to stoji, ispada da je od 1718. do 1720. godine bilo potrebno oko 3500 cekina za slobodu kršćanskih robova koji su se utekli za pomoć zadarskome nadbiskupu.

Iznos od 3500 cekina stavit ćemo u korelaciju s nekim prihodima zadarske Crkve u to vrijeme. Godišnja desetina zadarske nadbiskupske menze i kaptola s područja otočnih sela početkom 18. stoljeća iznosila je oko 195 cekina godišnje, od čega je, primjerice, jednome kanoniku pripadalo šest cekina.¹⁸³ Prihodi

¹⁸³ Ovdje se namjerno izostavlja desetina sela zadarskoga zaleđa s obzirom da su mletačko-osmanski sukobi uzrokovali nestanak gotovo 35 sela u zadarskome zaleđu pa Crkva s tih posjeda u to vrijeme

zadarskoga nadbiskupa iznosili su na godišnjoj razini oko 500-550 cekina, a u cijeloj pokrajini Dalmaciji koncem 17. i početkom 18. stoljeća crkveni prihodi nisu premašivali iznos od pet tisuća cekina.¹⁸⁴ Dakle, ako se htjelo otkupiti svih 35 robova odjednom, bilo je potrebno uložiti sedamdeset posto crkvenih prihoda na području Dalmacije.

Zadarska Crkva početkom 18. stoljeća oskudijevala je materijalnim dobrima u odnosu na, primjerice, prvu polovicu 15. stoljeća. Uopće je gospodarsko stanje u Dalmaciji tijekom 18. stoljeća bilo iznimno teško.¹⁸⁵ Opterećeno raznim nametima i porezima stanovništvo je selilo prema krajevima istočne Slavonije, Austrije i Osmanskoga Carstva u potrazi za boljim životom.¹⁸⁶ O tome zorno svjedoči terminacija generalnoga providura Alvisea Moceniga od 1. rujna 1718. godine, kojom je pravnik dr. Demetrije Kaložera imenovan odvjetnikom siromaha u pokrajini Dalmaciji (*Avvocato de' Poveri*) s mjesečnom plaćom od deset dukata.¹⁸⁷ Mletačko odbijanje postliminijskoga prava (*Diritto di Postliminio*)¹⁸⁸ i primjena ratnoga prava (*jus belli*) svelo je prihode zadarske Crkve na desetinu sela stare stečevine (*Vecchio Acquisto*) priobalja i otoka, što je činilo okosnicu njezinih godišnjih prihoda.¹⁸⁹ Ekonomska kriza na zadarskome području rasplamsala su upravo tijekom Drugoga morejskog rata.¹⁹⁰ Unatoč materijalnoj oskudici crkvene institucije pomagale su siromahe, za što je bio određen i dio crkvene desetine.¹⁹¹ U kontekstu ekonomskoga stanja crkvenih struktura početkom 18. stoljeća može se razumjeti sporost i poteškoće pri skupljanju novca za otkup kršćanskih ro-

nije ni podizala desetinu. HR-AZDN-18, Prvostolni kaptol u Zadru (dalje: PKZ), Knjiga povlastica Kaptola stolne crkve Sv. Stošije (*Liber Privilegiorum Venerabilis Capituli ecclesiae cathedralis S. Anastasiae, martyris*) 1399.-1818. (dalje: LP), fol. 441.

¹⁸⁴ HR-AZDN-18-PKZ, LP, fol. 455. Usp. Zrinka Novak, "Crkvene prilike u Rapskoj biskupiji u XVI. stoljeću", *Croatica Christiana periodica* 33 (2009), br. 64: 24; Ivan Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1976), 172-176.

¹⁸⁵ Usp. Šime Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1980), 178-179.

¹⁸⁶ Tomislav Raukar, Ivo Petricioli, Franjo Švelec, Šime Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797* (Zadar: Narodni list; Filozofski fakultet, 1987), 461.

¹⁸⁷ HR-DAZD-1-GP, Alvise Mocenigo, 1717.-1720., kut. 3., fol. 163v-164r.

¹⁸⁸ *Diritto di Postliminio* pravni je akt koji se prvenstveno primjenjivao na ratne zarobljenike. Srž je toga akta pravo ratnih zarobljenika da se vrate na teritorij s kojega su odvedeni u zarobljeništvo i da tamo nastave redoviti život. Druga primjena *Diritto di Postliminio* odnosila se na stvari (nekretnine i pokretnine). Mobilne stvari osvojene vojnom pobjedom na tome teritoriju smatraju se ratnim plijenom i ne pripadaju više starim vlasnicima, dok teritorij pripada onomu tko je na njega polagao pravo prije rata. Usp. Francesco Foramitti (ur.), *Enciclopedia Legale IV* (Venezia: Co' Tipi del Gondoliere, 1839), 165-167.

¹⁸⁹ HR-AZDN-18-PKZ, Razni spisi, svež. 87, fol. XIII.

¹⁹⁰ Angelo De Benvenuti, *Storia di Zara dal 1409 al 1797* (Milano: Fratelli Bocca Editori, 1944), 167.

¹⁹¹ Dundović, "Gospodarske prilike Zmajevićeva glagoljaškoga sjemeništa" u postupku recenzije za časopis *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*.

bova. Ne čudi, stoga, što je nadbiskup Zmajević poticao cjelokupnu kršćansku zajednicu u Zadru i njegovu okruženju na milosrđe radi tako plemenite potrebe, a u duhu kršćanske vjere svaki dopis završava smjeranjem na vječnu nagradu na nebesima.¹⁹²

Nužno je, dakle, postaviti neka pitanja: kako se prikupljao novac za otkup kršćanskih robova, koliko se novca prikupljalo i kako se on distribuirao?

Načini prikupljanja novca za otkup kršćanskih robova

Razvidno je iz dosadašnjih istraživanja problematike da je sustav prikupljanja otkupnine za kršćanske robove imao određene zakonitosti. Prvenstveno, otkup kršćanskih robova spadao je na teret države s čijega su teritorija potjecali ili za čije su se interese borili. S obzirom da je ovdje riječ o mletačkim podanicima, odnosno vojnicima u službi Mletačke Republike, njoj je bila pridržana briga za njihov otkup. Spomenuta je, u tome smislu, mletačka magistratura *Provveditori sopra ospedali e luoghi pii*. Međutim, iz dostupnih vrela Mletačkoga arhiva razvidno je da su državnim sredstvima u većemu postotku otkupljivani kršćanski robovi s bereberskoga područja, negoli s pograničnoga područja Mletačke Dalmacije.¹⁹³

Za kršćanske robove višega društvenog statusa mletačka država nije izdavala pomoć, a o njihovu otkupu pobrinula bi se obitelj. Za one kršćanske robove iz siromašnijih slojeva društva Senat je još 3. lipnja 1588. godine odredio prikupljanje pomoći u gradu (Veneciji) i postavljanje škrapica za milodare u gradskim crkvama s natpisom *Per la ricuperatione de' poveri schiavi*. Tako prikupljen novac položio bi se u javnoj kovnici (*pubblica zecca*) u posebnu blagajnu (*cassa-schiavi*), kojom je upravljala magistratura *Provveditori sopra ospedali e luoghi pii*. U blagajnu (*cassa-schiavi*) polagao se i novac prikupljen u drugim državnim ustanovama. Mletački Senat svake je godine osiguravao dvjesto dukata za otkup robova: stotinu o Božiću i stotinu o Uskrsu. Kasnije je javnim bilježnicima na području Terraferme i Stato da Mar određeno da pri sastavljanju oporuka imaju podsjetiti oporučitelje na mogućnost usmjeravanja određenoga iznosa za otkup robova (*riscatto degli schiavi*).¹⁹⁴

Međutim, magistratura nije sudjelovala u tvarnome tijeku otkupa kršćanskih robova, nego je samo dostavljala *dio novca* za otkup kršćanskih robova siromašnijega statusa kao dodatak prikupljenom novcu od strane njihove obitelji ili subjekata koji su sudjelovali u prikupljanju otkupnine. Dakako, kako bi se spriječila moguće prijevare i malverzacije, bilo je nužno posjedovati ovjereni spis da je kr-

¹⁹² (...) *soccorso sarà con larghe benedictionj ricompensato dal Cielo*. HR-AZDN-16-ZNM, LEI, fol. 20r.

¹⁹³ I-ASVe-0725-PSOLP, b. 98.

¹⁹⁴ Navedeno preuzeto od: Pelizza, "Il riscatto degli schiavi a Venezia", br. 40.

šćanski rob doista mletački podanik i da je stvarno u ropstvu. Pritom je veliku ulogu igrao mletački bailo u Konstantinopolu.¹⁹⁵ Nakon što bi se utvrdilo činjenično stanje, izdavala bi se tiskana terminacija s potpisom barem dvojice plemića zaduženih za taj posao (Slika 1).

Slika 1. Obrazac terminacije za isplatu otkupnine

Izvor: ASVe, Provveditori sopra ospedali e luoghi pii, b. 101.

Nerijetko su, stoga, tvarni tijek otkupa obilježile neplanirane inicijative s izrazito visokom troškovima izvan otkupnine. Uz to, s obzirom na nedostatak sredstava, ona bi se isplaćivala *a posteriori* pa su često izbijali nesporednici i različita mešetarenja s novcem za otkup kršćanskih robova. Stoga je 1723. godine Mletačka Republika izuzela nadležnost za otkup magistraturi *Provveditori sopra ospedali e luoghi pii*, a taj posao prepustila iskusnome redu trinitaraca nad kojima je ingerenciju imala magistratura *Provveditori sopra monasteri*. Za razliku od neplaniranih inicijativa rodbine i ostalih posrednika u otkupu članova vlastitih obitelji,

¹⁹⁵ Stefan Hanss, "Baili e ambasciatori", u: *Il Palazzo di Venezia a Istanbul e i suoi antichi abitanti. Istanbul'daki Venedik Sarayı ve Eski Yaşayanları*, ur. Maria Pia Pedani (Venezia: Edizione Ca' Foscari – Digital Publishing, 2013), 42-43, pristup ostvaren 17. 11. 2017., <http://doi.org/10.14277/97735-62-5/HIL-3>.

trinitarci su otkupljivali velike skupine kršćanskih robova,¹⁹⁶ a za svoj trud nisu tražili nikakve naknade, što je onda isključivalo i mogućnost malverzacije državnim novcem. No, trinitarci su novac za otkup tražili *a priori*, što nije odgovaralo mletačkoj vladi s obzirom da su otkupljeni kršćani nerijetko umirali prije povratka u Veneciju ili na prostor mletačkoga dominija pa je time država gubila novac. Unatoč tomu, mletačka vlada dodijelila je trinitarcima dvjesto dukata državnoga novca, a određeno je da sav novac prikupljen u Veneciji i na području mletačkoga dominija bude doznačen u posebnu blagajnu reda trinitaraca, isključivo za potrebe otkupa kršćanskih robova.¹⁹⁷ Aktivnost redovnika trinitaraca u otkupu kršćanskih robova, podložnika Mletačke Republike, pojačana je 1730. godine.¹⁹⁸ No, zbog nesuglasja između redovnika trinitaraca i svjetovne bratovštine (*Scuola della Trinità*), koja je od 1604. godine djelovala u sklopu mletačke crkve Santa Maria Formosa, a uslijed sumnje mletačke vlade oko načina poslovanja trinitaraca, posao otkupa kršćanskih robova povjeren je 1735. godine toj bratovštini. Ipak, zbog povećanja troškova otkupa ponovno je mletački Senat 13. svibnja 1762. godine povjerio brigu o otkupu redu trinitaraca, a laičkoj bratovštini dao je sekundarnu ulogu prikupljanja milostinje na tu nakanu.¹⁹⁹

Iz navedenoga proizlazi da devedeset posto razmatranih slučajeva u preporukama nadbiskupa Vicka Zmajevića spada u razdoblje prije nadležnosti i većih organiziranih misija reda trinitaraca za otkup kršćanskih robova. Razvidno je to iz zapisa preporuka zadarskih nadbiskupa jer se nakon 1728. godine bilježi tek jedna zamolba upućena nadbiskupu Mati Karamanu (1745. – 1771.).²⁰⁰ Kako je tekla ta stvar u Zadru?

¹⁹⁶ Redovito su se pritom u Veneciji organizirale svečane procesije s oslobođenim kršćanima, što se smatralo velikim uspjehom države. Pelizza, "Schiavi e riscatti", 28-31.

¹⁹⁷ Preuzeto od: Pelizza, "Il riscatto degli schiavi a Venezia", br. 40.

¹⁹⁸ Usp. Salvatore Bono, *Lumi e corsari. Europa e Maghreb nel Settecento* (Perugia: Morlacchi, 2005), 97.

¹⁹⁹ Pelizza, "Schiavi e riscatti", 23-24. O kakvoj se uštedi radi, zorno svjedoči podatak da je 1760. – 1761. godine bratovština *Scuola della Trinità* za otkup četrnaest kršćanskih robova isplatila 4274 cekina, a redovnici trinitarci su 1764. godine otkupili devedeset kršćanskih robova za 15588 cekina, što je razlika od oko četrdeset posto po osobi. I-ASVe-0725-PSOLP, b. 98, fol. B, C.

²⁰⁰ Dana 3. srpnja 1760. godine nadbiskup Karaman izdaje preporuku Luki Senkoviću iz Supetra na otoku Braču za prikupljanje otkupnine za sina Franju, koji je zatočen u prosincu 1759. godine. HR-AZDN-16-ZNM, LEII, fol. 261v. Franjo je bio dvadesetogodišnji mornar na mletačkome brodu kaptana Rote, a odveden je u ropstvo u Alžir. Zbog teškoga stanja bio je u opasnosti napustiti katoličku vjeru i prijeći na islam pa je za njega red trinitaraca molio pomoć mletačkoga Senata. I-ASVe-0725-PSOLP, b. 103, fol. 6. Konačno, Franjo Senković otkupljen je zajedno s devedeset kršćanskih robova 1764. godine za 948 dukata. Bio je sin Luke i Lukrecije Senković iz Supetra, kršten u crkvi Sv. Petra. U ropstvu je proveo četiri godine i jedanaest mjeseci. *Isto*, b. 98, fil. 3, br. 26.

Prikupljanje pomoći za otkup kršćanskih robova u Zadru početkom 18. stoljeća može se svrstati u četiri skupine:

- prikupljanje pomoći po župama Zadarske nadbiskupije
- prikupljanje pomoći u zadarskim crkvama (*cassa-schiavi*)
- prikupljanje pomoći zadarskih bratovština
- prikupljanje pomoći putem oporuka.

Na temelju odredbe mletačkoga Senata u spisima zadarskih javnih bilježnika česte su oporuke kojima pripadnici raznih društvenih staleža ostavljaju određenu svotu novca u korist nabožnih mjesta za otkup kršćanskih robova (*ai soliti luoghi pii per il riscatto degli schiavi*).²⁰¹ Iz oporuka je razvidno da je početkom 18. stoljeća u Zadru bilo pet nabožnih mjesta koja su zaprimala novac za otkup kršćanskih robova,²⁰² dok se u drugoj polovici 17. stoljeća navode četiri poznata nabožna mjesta: javna zalagaonica (*Monte di Pietà*), lazaret leproznih bolesnika, crkva Sv. Šimuna i oltar Presvetoga oltarskog sakramenta u zadarskoj katedrali.²⁰³ Razvidno je da se koncem 17. stoljeća i u prvoj polovici 18. stoljeća uz četiri nabožna mjesta u spisima javnih bilježnika javlja izraz *riscatto de(gli) schiavi* kao mogućnost oporučnoga darivanja u korist javne blagajne za otkup kršćanskih robova.²⁰⁴ S obzirom da se u nekim oporukama izražava nemogućnost uplate novca u tu svrhu (*al riscatto de poueri schiavi disse non poter lassare cosa alcuna*), zasigurno je ta praksa bila uvjetovana materijalnim stanjem, ali i dobrohotnošću oporučitelja.²⁰⁵

Poznato je da su mnoge zadarske bratovštine sudjelovale u prikupljanju novca na tu nakanu.²⁰⁶ Jedna od njih bila je bratovština vojnika pod zaštitom sv. Jeronima, koju su 1675. godine ustanovili pripadnici mletačkih vojnih postrojbi (*Oltrama-*

²⁰¹ Usp. Lovorka Čoralić, "Prilozi za upoznavanje života ninskih biskupa Ivana Federika Orsinija Rose (1738-1743) i Ivana Krstitelja Giurilea (1771-1789)", *Croatica Christiana periodica* 31 (1993), br. 17: 138. Dana 26. studenoga 1699. godine ostavio je Matej de Dominis (*Cimelich*) novac za *il riscatto de Schiavi*. HR-DAZD-31, Bilježnici Zadra (dalje: BZ), Antonio Itcovich, 1698.-1715., b. 3, svež. 7, br. 13. Kanonik Luka Vlatković oporukom od 13. listopada 1702. godine ostavlja novac za *cinque luochi pij ordinarij di questa Città compresa la redenzione de poveri Schiavi lire due p(er) cad(aun)o luoco*. Isto, br. 36. Mletački Senat izdao je od 16. do 18. stoljeća više dekreta o tome pitanju. I-ASVe-0725-PSOLP, b. 99, dokument od 9. travnja 1718..

²⁰² *Raccordati li Cinque Luochi Pij compreso il riscatto de poueri Schiavi disse lasciare al Sant(issi)mo in Duomo un Cechin d'oro auspido, et alli altri lire tre p(er) cad(aun)o Luoco p(er) una uolta tanto p(er) anima sua*. HR-DAZD-31-BZ, Antonio Itcovich, 1698.-1715., b. 3, svež. 7, br. 25.

²⁰³ Lovorka Čoralić, "Mletački časnici, svećenici, građani – tragom Barana u Zadru (XVII.-XVIII. stoljeće)", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 50 (2008): 154, bilj. 20.

²⁰⁴ Čoralić, "Mletački časnici, svećenici, građani", 159, 179.

²⁰⁵ Usp. Čoralić, "Mletački časnici, svećenici, građani", 189.

²⁰⁶ Vlade Cvitanović, "Bratovštine grada Zadra", u: *Zadar Zbornik*, ur. Jakša Ravlić (Zagreb: Matica Hrvatska, 1964), 458-459.

rini, *Soldati Albanesi, Croati a cavallo*). Sjedište im je bilo u crkvi Sv. Šimuna Pravednika u Zadru, na oltaru Sv. Jeronima, a brinuli su, između ostaloga, za otkup porobljenih sudrugova.²⁰⁷ Matrikula Bratovštine sv. Jeronima otkriva neke detalje koncepta prikupljanja otkupnine. U 17. poglavlju matrikule pod naslovom *Circa il discomprar Schiavi* zapisano je da je bratovština bila dužna godišnje deponirati deset dukata u Monte di Pietà za otkup zatočenih vojnika. Taj se novac nije smio rabiti za druge potrebe, osim u nuždi i uz suglasnost bratima, ali se svota morala uvijek nadoknaditi.²⁰⁸ Uzme li se u obzir da je u to vrijeme djelovalo oko pedesetak obrtničkih i vjerskih bratovština u Zadru²⁰⁹ i ako se pretpostavi da su one u prosjeku prikupljale deset dukata godišnje za otkup robova, proizlazi da se tim novcem moglo otkupiti pet do šest zatočenih osoba. Ipak, zadarske bratovštine tijekom 18. stoljeća nisu imale jednake prihode niti su mogle podavati relativno visok iznos od deset dukata godišnje za otkup kršćanskih robova (poput Bratovštine sv. Jeronima). Dostupni podatci u Mletačkome državnom arhivu idu u prilog tome zaključku jer su milostinje prikupljene u crkvama na području Mletačke Dalmacije i Albanije (*cassa-schiavi*) za otkup kršćanskih robova bile doista skromne (Tablica 2). Ipak, zamjetno je da se na području Mletačke Dalmacije početkom 18. stoljeća najviše milostinje prikupljalo upravo u Zadru, što se dijelom može pripisati zauzetosti nadbiskupa Vicka Zmajevića.

²⁰⁷ Carlo Federico Bianchi, *Zara Cristiana I* (Zara: Tipografia Woditzka, 1877), 346, 514; Cvitanović, "Bratovštine grada Zadra", 462; Lovorka Čoralić, Nedjeljka Balić Nižić, "Iz hrvatske vojne povijesti – Croati a cavallo i Soldati Albanesi, njihova bratovština i gradivo o njezinu djelovanju od 1675. godine do sredine XVIII. stoljeća", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 24 (2006): 82.

²⁰⁸ Čoralić, Balić Nižić, "Iz hrvatske vojne povijesti", 96.

²⁰⁹ Usp. Cvitanović, "Bratovštine grada Zadra", 459-469.

Tablica 2. Popis mjesta u Mletačkoj Dalmaciji, datum izvješća i iznos prikupljene milostinje izražen u dalmatinskim lirama i soldima u prvoj polovici 18. stoljeća

Mjesto	Datum	Iznos milostinje	
		Lira	Soldi
Knin	10. lipnja 1735.	4	18
Budva	8. kolovoza 1735.	2	/
Cres	19. srpnja 1735.	54	17
Nin	3. listopada 1734.	/	13
Hvar	3. rujna 1734.	132	8
Krk	23. prosinca 1717.	20	10
Rab	19. lipnja 1717.	14	/
Cres	19. ožujka 1717.	34	7
Knin	29. siječnja 1717.	/	/
Makarska	28. siječnja 1718.	2	17
Zadar	1. travnja 1717.	181	/
Makarska	6. veljače 1717.	2	/
Novigrad	1. siječnja 1716.	7	10
Šibenik	8. listopada 1718.	22	5
Kaštel Novi	15. ožujka 1716.	7	15
Kaštel Novi	14. siječnja 1718.	8	6
Otok Brač ²¹⁰	15. rujna 1718.	54	2
Kotor	11. ožujka 1719.	8	/
Nin	9. prosinca 1719.	1	4
Pag	11. lipnja 1719.	4	18
Novigrad	1. veljače 1720.	8	13
Pag	2. listopada 1720.	2	12
Zadar	24. rujna 1719.	67	17 ½
Hvar ²¹¹	28. svibnja 1720.	80	10
Split	13. veljače 1721.	29	3
Split	6. veljače 1720.	34	8
Zadar	25. studenoga 1721.	198	8
Zadar	24. travnja 1722.	197	/
Trogir	8. travnja 1722.	66	/
Novigrad	16. veljače 1722.	9	3
Sveukupni iznos milostinje		1257	9,5

Izvor: ASVe, Provveditori sopra ospedali e luoghi pii, b. 110.

²¹⁰ Milostinja otoka Brača 1718. godine za otkup kršćanskih robova zbroj je prikupljene milostinje na području trinaest otočnih župa. I-ASVe-0725-PSOLP, b. 110, dokument od 15. rujna 1718.

²¹¹ Sveukupni iznos milostinje zbroj je prikupljene milostinje u tri godine (1718., 1719. i 1720.). Isto, dokument od 28. ožujka 1720.

S obzirom na vrijednost dalmatinske lire u tome razdoblju, prema iskazanim podacima ispada da je na području Dalmacije i Albanije tada prikupljeno oko 57 mletačkih cekina milostinje za otkup kršćanskih robova.²¹² Usporedbe radi, u razdoblju od 1780. do 1789. na području mletačke Terraferme prikupljeno je 115.254 mletačkih lira (oko 14.407 dukata),²¹³ a na području Stato da Mar 12.481 mletačkih lira (oko 1.560 dukata) milostinje za otkup kršćanskih robova.²¹⁴ Zbog relativno slabih prihoda od milostinje za otkup kršćanskih robova mletački providuri poticali su svećenstvo da se na svakoj misi potražuje (*Cerca*) novac u tu svrhu.²¹⁵ Jednako je određeno i propovjednicima u vrijeme korizme poticati narod na prikupljanje milostinje.²¹⁶

Magistratura *Provveditori sopra ospedali e luoghi pii* raspoređivala je prikupljeni novac, a kršćanske robove razlikovali su prema konfesionalnoj i državnoj pripadnosti na *latini*, *greci* i *forestieri*, pri čemu su *latini* imali prednost pri otkupu.²¹⁷ Suprotno praksi, po završetku Drugoga morejskog rata Mletačka Republika sredinom 18. stoljeća zabranila je prikupljanje milostinje oslobođenim kršćanima.²¹⁸

Prije nadležnosti reda trinitaraca u otkupu kršćanskih robova, mletačkih podanika s osmanskoga i berberskoga teritorija, najčešće su o otkupu brinuli sami robovi, članovi njihovih obitelji, specijalizirani trgovci, konzuli, ali i pripadnici

²¹² Vrijednost mletačkoga cekina iznosila je 22 dalmatinske lire. Vincenzo Lazari, *Le monete dei possedimenti veneziani di Oltremare e di Terraferma* (Venezia: A. Santini, 1851), 22.

²¹³ Radi se o tzv. *moneta lunga*, prema kojoj 1 mletački dukat iznosi 8 mletačkih lira. Usp. Giovanni Cavala Pasini, *La scuola in pratica del Banco Giro nella Serenissima Repubblica di Venezia* (Venezia: Modesto Fenzo, 1741), 32.

²¹⁴ I-ASVe-0725-PSOLP, b. 101, *Foglio Dimostrativo l'elemosine peruenute (...)*.

²¹⁵ *Per dar mano con tutto il fervore al Riscatto de' poveri Schiavi, che s'attrovano in mano de' Barbari, fu estesa dal Magistrato Nostro Terminazione approvata con sovrano Decreto dell'Excellentissimo Senato, perchè da cadaun Piovano delle rispettive Chiese delle Città, Terre, Castelli, e Ville, ed ogn'altro Luogo del Serenissimo Dominio debba esser fatta in ogni Messa la Cerca per Riscatto de' poveri Schiavi, ed in oltre sia in ogni Chiesa affissa una Cassella con sopra PER RISCATTO DE' SCHIAVI perciò con il noto suo zelo sarà commettere a cadaun Piovano, o sia Parroco soggetto alla sua Giurisdizione, che in ogni Messa, si celebrerà in ogn'una delle rispettive Chiese, sia fatta la Cerca per il Riscatto suddetto de' poveri Schiavi, ed inoltre in ogni Chiesa sia affissa un Cassella con sopra PER RISCATTO DE' SCHIAVI.* Isto, neoznačen folij.

²¹⁶ Tada se mnoštvo svijeta okupljalo u crkvama slušati korizmene propovijedi, koje su, najčešće, držali redovnici. Isto, b. 99, dokument od 7. srpnja 1597.

²¹⁷ Pojam *latini* označava mletačke podložnike katoličke vjere, pojam *greci* mletačke podložnike pravoslavne vjere, a pojam *forestieri* pripadnike mletačke vojske koji nisu bili mletački podanici.

²¹⁸ Andrea Pelizza, "Alla fine del conflitto. Riscattati e redentori veneziani nel primo Settecento", u: *Gefangenenloskauf im Mittelmeerraum: Ein interreligiöser Vergleich. Akten der Tagung vom 19. bis 21. September 2013. an der Universität Paderborn*, ur. Heike Grieser i Nicole Priesching (Hildesheim; Zuerich; New York: Olms, 2015), 222-223.

vojnih postrojbi.²¹⁹ Plaćanje otkupa uvijek je pratila nesigurnost.²²⁰ Uz to, nerijetko su kršćanski robovi, zbog zakašnjeloga plaćanja, bacani u osmanske tamnice i neljudski tretirani, a bolje stanje nije bilo ni na mletačkome području.²²¹

Nakon Drugoga morejskog rata mletački su predstavnici bezuspješno pokušali otkupiti veći broj robova s osmanskoga teritorija, a predano im je tek desetak starijih kršćanskih robova u znak dobre volje.²²² Više uspjeha u tome imali su, konkretno, veleposlanici engleske krune. Mletačke neuspjehe oko otkupa zatočenih kršćana treba sagledati u kontekstu stalnih prigovaranja Visoke porte o malenome broju oslobođenih osmanskih robova s mletačkoga teritorija.²²³ Prema istraživanju A. Pelizze u razdoblju od 1713. do 1723. godine oslobođeno je 165 kršćanskih robova, mletačkih podanika, za koje je trebalo izdvojiti 9832 dukata (šezdeset dukata po osobi).²²⁴ Razvidno je da u središnjoj blagajni za otkup robova u Veneciji nije bilo dovoljno novca s obzirom da su prihodi milostinja i kolekti na području mletačkoga dominija bili slabi.²²⁵ Naime, za vrijeme rata kršćanski robovi, oslobođeni radi prikupljanja otkupnine, mogli su slobodno trgovati i zarađivati novac za svoj otkup.²²⁶ No, nakon Požarevačkoga mira ponovno je uspostavljena trgovačka mreža, što je urodilo velikim brojem trgovaca s obje strane i bitno umanjilo mogućnosti zarade kršćanskih robova.²²⁷ Iz dopisa mletačkoga generalnog providura jasno se vidi opterećenost pitanjem otkupa robova i živom željom da se uspostavi novi način rješavanja toga problema s osmanskom stranom. Konkretno, generalni providur bio je umoran od svega (*solleuendo ancor me da questo disturbo*), a kršćanski robovi, barem na pograničnome području, mahom prepušteni sami sebi i kršćanskome milosrđu.²²⁸ Iako je *de iure* nadležnost u otkupu kršćanskih robova bila pridržana državnim vlastima, *de facto* su nositelji i izvršitelji toga procesa velikim dijelom bile crkvene strukture i pojedinci.

²¹⁹ Primjerice, u listopadu 1717. godine pukovnik i knez Juraj Posedarski poslao je kapetana Iliju Dobrića u Vakuf radi otkupa nekolicine kršćanskih robova, najizglednije zarobljenih vojnika. HR-DAZD-1-GP, Zorzi Balbi, 1716.-1718., kut. 1, fol. 93v.

²²⁰ Primjerice, Ivan Kovačević išao je 1719. godine platiti otkup u Glamoč, a na povratku su ga ubili i odsjekli mu glavu. HR-DAZD-2-MD, kut. 47, fil. 132, br. 13/96.

²²¹ HR-DAZD-2-MD, kut. 47, fil. 132, br. 13/81, 13/82.

²²² Pelizza, "Alla fine del conflitto", 217.

²²³ HR-DAZD-2-MD, , kut. 47 fil. 132, br. 10/7.

²²⁴ Pelizza, "Alla fine del conflitto", 223, bilj. 23.

²²⁵ Pelizza, "Alla fine del conflitto", 225.

²²⁶ HR-DAZD-2-MD, kut. 16, fil. 76, br. 1/66.

²²⁷ CID, Articolo XXV, 2076-2077.

²²⁸ HR-DAZD-2-MD, kut. 16, fil. 76, br. 1/69.

Zaključak

Nakon Drugoga morejskog rata mnogi su kršćani, podanici Mletačke Republike, pali u ropstvo. Iako je Požarevačkim mirom utvrđeno da civilni robovi budu pušteni na slobodu 61 dan nakon potpisivanja sporazuma, razvidno je da se to nije ispoštovalo. Osmanski gospodari i ulcinjski gusari i dalje su tražili otkupninu za njihovu slobodu. Istraživanje pokazuje da je sustav otkupa kršćanskih robova (*riscatto degli schiavi*) bio pod nadležnošću državnih vlasti, ali su crkvene ustanove i pojedinci aktivno sudjelovali kod prikupljanja pomoći i konkretnoga oslobođenja kršćanskih robova. Na temelju istraženoga arhivskog gradiva o zauzimanju zadarskoga nadbiskupa Vicka Zmajevića za slobodu kršćanskih robova jasno se pokazuju teške okolnosti ropstva početkom 18. stoljeća i poteškoće oko prikupljanja otkupnine na području Mletačke Republike. Prvenstveno su na to utjecali relativno visoki iznosi i veliki broj potražitelja pomoći za otkup iz ropstva. Razvidan je pritom veći broj tražitelja pomoći koji su bili pripadnici mletačke vojske, a manji broj civilnih podanika Mletačke Republike. Nadbiskup Zmajević nedvosmisleno se zauzimao za njihovo što skorije oslobođenje u materijalnome i duhovnome smislu, što se osobito očituje kroz redovite okružnice i poticajna pisma župnicima, vjernicima i državnim magistraturama radi bržega i efikasnijega prikupljanja novca za otkup. Naime, s obzirom na visoke iznose otkupnine i veliki broj kršćanskih robova nije bilo moguće u kratkome roku prikupiti novac za otkup, što je u bitnome određivalo daljnju sudbinu kršćanskih robova. Takva situacija vukla je za sobom i druge probleme, poput konvertiranja na islam, jer su nerijetko kršćanski robovi – zbog nemogućnosti plaćanja otkupnine, a radi lakšega bijega iz ropstva – prelazili na islam, što je za sobom povlačilo odgovornost pred crkvenim sudištima. Nejasnoće oko percepcije takve prisilne religijske konverzije u juridičkome smislu rezultirale su pravnim raspravama, a bijeg iz ropstva, osobito na pograničnim područjima, uzrokovao je i diplomatske poteškoće mletačkim i osmanskim predstavnicima vlasti. Nadbiskup Zmajević bio je upoznat s tim problemima te se osobno zauzimao za što skorije oslobođenje onih kršćanskih robova koji su bili u neposrednoj opasnosti prelaska na islam. Iz njegovih pisama župnicima, vjernicima i ostalim subjektima na prostoru Zadarske nadbiskupije iščitava se ljudska, kršćanska i pastoralna briga za robove i njihove obitelji. Unatoč lošem ekonomskom stanju crkvenih institucija početkom 18. stoljeća redoviti prilozi vjernika u zadarskim crkvama za potrebe otkupa kršćanskih robova, prilozi zadarskih bratovština i oporučno ostavljeni legati u tu svrhu također pokazuju razinu osjetljivosti društva prema ropstvu i teškim okolnostima koje je ono sa sobom povlačilo. Istraživanje je pokazalo kako je u Zadru teklo prikupljanje otkupnine početkom 18. stoljeća. Zahvaljujući redovitim izvješćima o prikupljenim iznosima za otkup kršćanskih robova magistraturi *Provveditori sopra Ospedali e Luoghi Pii*, može se usporediti koliko je novca pristizalo u blagajnu magistrature s mletačke Terraferme i područja Stato da Mar. Razvidno je

da se u Zadru, u odnosu na ostatak Mletačke Dalmacije, početkom 18. stoljeća prikupljalo najviše novca, što se može dijelom pripisati zauzetosti nadbiskupa Vicka Zmajevića, a ide u prilog i tezi da su mletačke državne vlasti vodile brigu o svojim zarobljenim podanicima donošenjem dekreta i odredbi o načinu prikupljanja i raspodjeli otkupnine, dok su pripadnici crkvenih struktura bili konkretno uključeni u proces otkupa. Analizom obrađenih podataka primjećuje se različitost pristupa otkupu kršćanskih robova iz Venecije i s područja mletačke Terraferme u odnosu na kršćanske robove na pograničnim područjima uzduž granice Mletačke Dalmacije i Albanije s Osmanskim Carstvom. Zaključno, neka od budućih istraživanja trebala bi pokazati u kojoj su mjeri mletačke vlasti početkom 18. stoljeća usmjeravale sredstva iz javne blagajne za otkup kršćanskih robova za oslobađanje podanika iz Venecije i s područja Terraferme, a koliko za podanike s prekomorskih stečevina, konkretno Mletačke Dalmacije i Albanije. Eksplicitno se ne može zaključiti da je veći dio novaca za otkup mletačka vlast usmjeravala za, uvjetno rečeno, prioritetne robove, no istražena dokumentacija, u određenoj mjeri, implicitno uključuje i tu mogućnost.

Izvori

Hrvatska – Arhiv Zadarske nadbiskupije – fond 16 – Zadarska nadbiskupija/Metropolija (HR-AZDN-16-ZNM).

Hrvatska – Arhiv Zadarske nadbiskupije – fond 18 – Prvostolni kaptol u Zadru (HR-AZDN-18-PKZ).

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru – fond 1 – Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (HR-DAZD-1-GP).

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru – fond 2 – Mletački dragoman (HR-DAZD-2-MD).

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru – fond 31 – Bilježnici Zadra (HR-DAZD-31-BZ).

Italia – Archivio di Stato di Venezia – fondo 0725 – Provveditori sopra ospedali e luoghi pii (1561-1797) (I-ASVe-0725-PSOLP).

Objavljeni izvori i literatura

Barbarani, Francesco. “La Chiesa, la schiavitù e la tratta dei neri”. *Itinerari di ricerca storica* 30 (2016), br. 1: 11-40.

Benedetti, Roberto. “Madri, figlie, mogli, schiave. Le istanze di liberazione inoltrate all’Arciconfraternità del Gonfalone (Secolo XVIII)”. *Storia delle donne* 5 (2009): 147-165.

Bianchi, Carlo Federico. *Zara Cristiana I*. Zara: Tipografia Woditzka, 1877.

Bogović, Mile. *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.

Bono, Salvatore. “La schiavitù nel Mediterraneo moderno. Storia di una storia”. *Cahiers de la Méditerranée* 65 (2002): 1-16.

Bono, Salvatore. *Lumi e corsari. Europa e Maghreb nel Settecento*. Perugia: Morlacchi, 2005.

Bosco, Michele. “Il commercio dei captivi nel Mediterraneo di età moderna (secc. XVI-XVIII). Orientamenti e prospettive attuali di ricerca”. *Cromohs* 18 (2013): 57-82. Pristup ostvaren 6. 11. 2017. <http://dx.doi.org/10.13128/Cromohs-14116>.

Bosco, Michele. “Schiavitù e conversioni religiose nel Mediterraneo moderno. Un bilancio storiografico”. *Daedalus* 5 (2014): 9-36. Pristup ostvaren 6. 11. 2017. https://www.academia.edu/9607511/Schiavitù_e_conversioni_religiose_nel_Mediterraneo_moderno._Un_bilancio_storiografico.

Budak, Neven. “Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu – razvoj i značaj”. *Historijski zbornik* 37 (1984), br. 1: 105-138.

Budak, Neven. "Pregled literature i objavljenih izvora o problemu serva i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 17 (1984), br. 1: 5-34.

Budak, Neven. "Servi i famuli – primjer isključivanja i marginalizacija u našim komunalnim". *Radovi* 18 (1985), br. 1: 249-255.

Budak, Neven. "Pravni položaj serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu". *Radovi* 19 (1986), br. 1: 51-68.

Cavalà Pasini, Giovanni. *La scuola in pratica del Banco Giro nella Serenissima Repubblica di Venezia*. Venezia: Modesto Fenzo, 1741.

Celić, Josip "Zadarsko plemstvo i građanstvo početkom francuske uprave u Dalmaciji". *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 56 (2014): 181-210.

Cipollone, Giulio. *Cristianità-Islam. Cattività e liberazione in nome di Dio*. Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 2003.

Cvitanović, Vlade. "Bratovštine grada Zadra". U: *Zadar Zbornik*, uredio Jakša Ravlić, 457-470. Zagreb: Matica Hrvatska, 1964.

Čoralić, Lovorka. "Prilozi za upoznavanje života ninskih biskupa Ivana Federika Orsinija Rose (1738-1743) i Ivana Krstitelja Giurilea (1771-1789)". *Croatica Christiana periodica* 31 (1993), br. 17: 137-145.

Čoralić, Lovorka. "Dominikanski samostan u Zadru u oporukama zadarskih plemića (XVI-XVIII. st.)". *Croatica Christiana periodica* 18 (1994), br. 34: 199-208.

Čoralić, Lovorka. *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2001.

Čoralić, Lovorka. "Iz prošlosti istočnoga Jadrana – tragom iseljenika iz grada Ulcinja u Mlecima". *Povijesni prilozi* 23 (2004), br. 27: 37-55.

Čoralić, Lovorka. "Mletački časnici, svećenici, građani – tragom Barana u Zadru (XVII.-XVIII. stoljeće)". *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 50 (2008): 147-192.

Čoralić, Lovorka. "Mletački pukovnik Ivan Krapović iz Maina (prva polovica 18. stoljeća)". *Arhivski zapisi* 18 (2011): 81-106.

Čoralić, Lovorka. "Zadarski patricij Šimun Nassi – pukovnik hrvatskih konjanika u mletačkoj vojsci (početak 18. stoljeća)". *Povijesni zbornik – godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe* 4 (2012), br. 5: 7-31.

Čoralić, Lovorka. "Vojnici u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama zavičajem iz Senja, Karlobaga te s područja Like i Krbave (18. stoljeće)". *Senjski zbornik* 40 (2013), br. 1: 523-546.

Čoralić, Lovorka. “Vojnici iz Ugarske u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama u 18. stoljeću”. *Scrinia Slavonica* 15 (2015), br. 1: 89-111.

Čoralić, Lovorka. “Zadarski otočani u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama (18. stoljeće)”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 33 (2015): 173-198.

Čoralić, Lovorka; **Balić Nižić**, Nedjeljka. “Iz hrvatske vojne povijesti – Croati a cavallo i Soldati Albanesi, njihova bratovština i gradivo o njezinu djelovanju od 1675. godine do sredine XVIII. stoljeća”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 24 (2006): 71-130.

Čoralić, Lovorka; **Katušić**, Maja. “Conte Veneto i Cavaliere di San Marco – Ivan Radoš”. *Povijesni prilozi* 27 (2008), br. 35: 193-206.

Čoralić, Lovorka; **Katušić**, Maja. “Crnogorac Rade Maina – mletački general u Zadru”. *Povijesni prilozi* 29 (2010), br. 39: 125-152.

Čoralić, Lovorka; **Katušić**, Maja. “Gente di mare della nazione bochese – bokeljske tartane i mletačka vojno-pomorska intervencija u Africi 1766. godine”. *Povijesni prilozi* 32 (2013), br. 45: 283-310.

Čoralić, Lovorka; **Katušić**, Maja. “Pukovnici, bojnici, kapetani – časnici iz kaštelanske obitelji Kumbat u službi Mletačke Republike (18. stoljeće)”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 57 (2015): 145-183.

Čoralić, Lovorka; **Markulin**, Nikola. “Bitka za Sinj 1715. godine”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 34 (2016): 147-180.

Čoralić, Lovorka; **Markulin**, Nikola. “Kotorski plemić Benedikt Paskvali (1704.-1790.) – zapovjednik mletačkih prekomorskih pješačkih postrojbi”. *Acta Histriae* (u postupku objavljivanja).

De Benvenuti, Angelo. *Storia di Zara dal 1409 al 1797*. Milano: Fratelli Bocca Editori, 1944.

Diedo, Giacomo. *Storia della Repubblica di Venezia sino l'anno MDCCXLVII, t. IV*. Venezia: Andrea Poletti, 1751.

Dundović, Zdenko. “Pokršteni Turci u Zadru u 17. stoljeću prema maticama krštenih kadetralne župe sv. Stošije”. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 81 (2017): 191-221.

Dundović, Zdenko. “Gospodarske prilike Zmajevićeva glagoljaškoga sjemeništa u Zadru za vrijeme rektora kanonika Josipa Calvija (1782.-1810.)”. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (u postupku recenzije).

Fiume, Giovanna. *Schiavitù mediterranee. Corsari, rinnegati e santi di età moderna*. Milano: Bruno Mondadori, 2009.

Fleck, Heinrich F. *Dizionario di Nautica e Marineria*. 2016. Pristup ostvaren 11. 11. 2017. www.heinrichfleck.net/marineria/marineria.html.

Foramitti, Francesco, ur. *Enciclopedia Legale IV*. Venezia: Co' Tipi del Gondoliere, 1839.

Franov-Živković, Grozdana. "Matične knjige i evidencije Ninske i Zadarske nadbiskupije: izvor za proučavanje stanovništva župe Novigrad od 17. do sredine 19. stoljeća". U: *Novigrad nekad i sad*, uredio Slobodan Kaštela, 414-443. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016.

Franov-Živković, Grozdana. "Svakidašnji život na mletačko-turskoj granici na području Zemunika u 17. st. na temelju dokumenata pisanih hrvatskom ćirilicom (bosančicom) i glagoljicom". U: *Zemunik u prostoru i vremenu*, uredili Josip Faričić i Zdenko Dundović, 170-189. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016.

Fronzoni, Vasco. "Schiavitù e redenzione dei "cattivi", tra processo secolare e diritto musulmano", *Nautes* 4 (2006): 89-106.

Granić, Miroslav. "Bilješke uz dva zadnja službena popisa zadarskoga plemstva". *Zadarska smotra* 65 (2016), br. 3-4: 55-79.

Grgić, Ivan. *Prva agrarna reforma na mletačkoj »novoj stečevini« u Dalmaciji*. Split: Izdanje Muzeja grada Splita, 1962.

Hammer, Joseph. *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Pest: C. A. Hartleben's Verlage, 1831.

Hanss, Stefan. "Baili e ambasciatori". U: *Il Palazzo di Venezia a Istanbul e i suoi antichi abitanti. İstanbul'daki Venedik Sarayı ve Eski Yaşayanları*, uredila Maria Pia Pedani, 35-53. Venezia: Edizione Ca' Foscari – Digital Publishing, 2013. Pristup ostvaren 17. 11. 2017., <http://doi.org/10.14277/97735-62-5/HIL-3>.

Jačov, Marko. *Venecija i Srbi u Dalmaciji u XVIII veku*. Beograd: Prosveta, 1984.

Jelić, Roman. "Stanovništvo Islama Grčkog godine 1709.". *Zadarska revija* 37 (1988), br. 5-6: 549-553.

Jelić, Roman. "Pad Novigrada u turske ruke i bijeg Novigrađana u Pag". *Zadarska revija* 38 (1989), br. 5-6: 531-544.

Kačić-Miošić, Andrija. *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Zagreb: Knjižara A. Jakić, 1862.

Kaiser, Wolfgang; **Calafat**, Guillaume. "The Economy of Ransoming in the Early Modern Mediterranean. A Form of Cross-cultural Trade between Southern Europe and the Maghreb (Sixteenth to Eighteenth Centuries)". U: *Religion and Trade: Cross cultural Exchanges in World History, 1000-1900*, uredili Francesca Trivellato, Càtia Antunes i Leon Halevi, 108-130. New York: Oxford University Press, 2014.

- Klen**, Danilo. "Pokrštavanje "turske" djece u Rijeci u XVI i XVII stoljeću". *Historijski zbornik* 29-30 (1977): 203-207.
- Kolić**, Dubravka. "Inventar fonda obitelji Lantana". *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 49 (2007): 355-437.
- Kraljević**, Vinko. "Gli Ortodossi negli scritti di Vincenzo Zmajević (1670-1745)". Doktorska disertacija, Pontificia Universitas Gregoriana, Roma, 1996.
- Kraljević**, Vinko. *Izabrana djela nadbiskupa Vicka Zmajevića*. Zagreb: Salesiana, 2015.
- Lazari**, Vincenzo. *Le monete dei possedimenti veneziani di Oltremare e di Terraferma*. Venezia: A. Santini, 1851.
- Liosatou**, Eugenia. "La guerra di Morea (1714-1718): Manthos Ioannou e Petros Katsaitis. Fonti, commenti, edizione critica". Doktorska disertacija. Università Ca' Foscari, Venezia, 2015.
- Lupi**, Regina. "Schiavi e missionari: note da alcuni scritti di Luigi Ferdinando Marsili". *Mediterranea – ricerche storiche* 10 (2013), br. 27: 161-170.
- Lünig**, Joannes Christianus, ur. *Codex Italiae Diplomaticus*. Tomus secundus. Francofurti & Lipsiae: Haeredum Lanckisianorum, 1726. (CID).
- Mafrici**, Mirella. "Il Mezzogiorno d'Italia e il mare: problemi difensivi nel Settecento". U: *Mediterraneo in armi (secc. XV-XVIII), t. II*, uredila Rossella Cancila, 637-663. Palermo: Associazione Mediterranea, 2007.
- Markulin**, Nikola. "Mletačka vojna organizacija u Dalmaciji i Boki od Morejskog rata (1684.-1699.) do Požarevačkog mira 1718.". Doktorska disertacija. Sveučilište u Zadru, 2014.
- Markulin**, Nikola. "Vojno poduzetništvo u Mletačkoj Dalmaciji i Boki od 1700. do 1718. godine". *Povijesni prilozi* 35 (2016), br. 51: 159-196.
- Maxwell**, John Francis. *Slavery and the Catholic Church: The History of Catholic Teaching concerning the Moral Legitimacy of the Institutions of Slavery*. London: Barry Rose Publishers, 1975.
- Minchella**, Giuseppina. "La frontiera veneto-ottomana nel XVII secolo: aspetti di una coesistenza singolare". *Giornale di storia* 7 (2011): 2-18.
- Miović-Perić**, Vesna. "Emin na Pločama kao predstavnik Osmanlija na području Dubrovačke Republike". *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 37 (1999): 205-215.
- Novak**, Zrinka. "Crkvene prilike u Rapskoj biskupiji u XVI. stoljeću". *Croatica Christiana periodica* 33 (2009), br. 64: 9-31.
- Ostojić**, Ivan. *Metropolitanski kaptol u Splitu*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1976.

Pederin, Ivan. "Odnosi između Raba i Paga u XVI. st.". U: *Pag u prošlosti i sadašnjosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Pagu i Novalji od 21. do 23. listopada 1993.*, uredio Šime Batović, Pag: Denona d.o.o., 2017.

Pedani, Maria Pia. "Venezia e l'Oriente: note su recenti letture". *Mediterranea – ricerche storiche* 11 (2014), br. 31: 397-416.

Pelizza, Andrea. "Il riscatto degli schiavi a Venezia", *Storicamente* 6 (2010), br. 40, pristup ostvaren 6. 11. 2017. <http://dx.doi.org/10.1473/stor453>.

Pelizza, Andrea. "Schiavi e riscatti: alcuni cenni al caso veneziano nel contesto europeo d'età moderna". U: *Luoghi d'Europa. Spazio, Genere, Memoria*, uredila Maria Pia Casalena, 22-34. Bologna: Quaderni di StoricaMente, 2011.

Pelizza, Andrea. "Alla fine del conflitto. Riscattati e redentori veneziani nel primo Settecento". U: *Gefangenenloskauf im Mittelmeerraum: Ein interreligiöser Vergleich. Akten der Tagung vom 19. bis 21. September 2013. an der Universität Paderborn*, uredili Heike Grieser i Nicole Priesching, 213-233. Hildesheim; Zurich; New York: Olms, 2015.

Pelizza, Andrea. "Venetians rowing for the Ottoman Turks. Turks rowing for the Venetians". *Mediterranea – ricerche storiche* 12 (2015), br. 34: 359-374.

Peričić, Šime. *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1980.

Perinčić Mayhew, Tea. "Prodaja roblja na Jadranu u 17. stoljeću". *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 1 (2013), br. 1: 109-120.

Piergiovanni, Vito. "Norme, scienza e pratica giuridica tra Genova e l'Occidente medievale e moderno". *Atti della Società Ligure di storia patria* 70 (2012), fasc. II, br. 126: 1469-1478.

Pinelli, Paola. "Od Dubrovnika do Firenze: bilješke o novačenju posluge u 15. stoljeću". *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 46 (2008): 65-80.

Povolo, Claudio. "Retoriche giudiziarie, dimensioni del penale e prassi processuale nella Repubblica di Venezia: da Lorenzo Priori ai *pratici settecenteschi*". U: *L'amministrazione della giustizia penale nella Repubblica di Venezia (secoli XVI-XVIII)* uredili Giovanni Chiodi i Claudio Povolo, 19-170. Verona: Cierre Edizioni, 2004.

Proleksis enciklopedija, pristup ostvaren 11. 11. 2017. <http://proleksis.lzmk.hr/9662/>.

Pust, Klement, "»Za odkup ubogih sušnjeva, naših podanikov«. Reševanje Benečanov iz osmanskega in Osmanov iz beneškega suženjstva na območju vzhodnega Jadrana v 16. stoletju". *Zgodovinski časopis* 64 (2010), br. 3-4: 326-358.

Raukar, Tomislav; **Petricioli**, Ivo; Švelec, Franjo; **Peričić**, Šime. *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*. Zadar: Narodni list; Filozofski fakultet, 1987.

Roksandić, Drago. *Triplex Confinium*. Zagreb: Barbat, 2003.

Sorge, Giuseppe. "Jesus Maria Terza spedizione de Carmelitani Scalzi alla Serra fatta da N.^{ro} Sig.^{re} Papa Clemente X". U: *India tra Oriente e Occidente*, uredili Enrico Fasana i Giuseppe Sorge, 115-142. Milano: Jaca Book, 1991.

Stošić, Krsto. "Turski robovi iz XVII. vijeka u Šibeniku". *Bogoslovska smotra* 24 (1936), br. 1: 87-101.

Vrandečić, Josip. *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*. Split: Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest, 2013.

Zappia, Andrea. "Il console e il missionario. Due profili di intermediari per la redenzione dei captivi nella Barberia settecentesca". *Tetide* 4 (2016), br. 2: 35-51.

Zdenko Dundović*

***Riscatto degli Schiavi* – The Role of Archbishop Vicko Zmajević in Ransoming Christian Slaves after the Second Morean War (1714-1718)**

Summary

With the fall of Morea and the end of the Second Morean War (1714-1718), many Venetian soldiers and subjects fell into slavery and were offered for ransom by the pirates of Ulcinj and the Ottoman masters. Christian slaves were often released in order to collect the finances for their ransom. In this mission, recommendations issued by Church prelates to the Christian communities were of major help. Documents preserved at state and ecclesiastical archives show the intensity of such campaigns in the first half of the 18th century and contribute to our understanding of the ransoming process. Based on their pleas to Vicko Zmajević, Archbishop of Zadar (1713-1745), this paper discusses the way in which ransom money was collected, the sums accumulated to that purpose in the Zadar diocese, and various obstacles in the complex process of ransoming Christian slaves. The research results show an active involvement of ecclesiastical structures in the process as the carrier and executor of the actual ransoming act, even though the legal authority over, and distribution of the accumulated sums of money was a prerogative of the Venetian authorities, more precisely the magistracy called *Provveditori sopra ospedali e luoghi pii*.

Keywords: *Riscatto degli Schiavi*, Second Morean War, ransoming Christian slaves, Vicko Zmajević, Republic of Venice

* Zdenko Dundović, Zadar Archdiocese, Trg sv. Petra bb, 23000 Zadar, Croatia, E-mail: donzdenko@gmail.com